

Öz, Sumru

Working Paper

Kriz ve korumacılık: Tarih tekerrür edecek mi?

Working Paper, No. 0904

Provided in Cooperation with:

Koç University - TÜSİAD Economic Research Forum, Istanbul

Suggested Citation: Öz, Sumru (2009) : Kriz ve korumacılık: Tarih tekerrür edecek mi?, Working Paper, No. 0904, TÜSİAD-Koç University Economic Research Forum, Istanbul

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/45442>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

TÜSİAD-KOÇ ÜNİVERSİTESİ EKONOMİK ARAŞTIRMA FORUMU
ÇALIŞMA RAPORU SERİSİ

Kriz ve Korumacılık: Tarih Tekerrür Edecek mi?

Sumru Öz

Çalışma Raporu 0904

Temmuz 2009

http://www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/erf_wp_0904.pdf

Kriz ve Korumacılık: Tarih Tekerrür Edecek mi?

Sumru Öz
Koç University
soz@ku.edu.tr

Gerek küresel krize bağlı olumsuz gelişmeler gerekse krizin ABD kaynaklı olması ve ikinci küreselleşme çağının ardından gelmesi, ilk küreselleşmenin ardından gelen 1929 bunalımı ile bugünkü kriz arasında paralellik kurulmasına neden oldu. Bu yaklaşım Büyük Bunalım gibi bu krizin de derinleşerek uzun yıllar süreceğine dair endişeleri beraberinde getirdi. 1929 Bunalımını tetikleyen ve yaygınlaştıran unsurların ışığında, küresel krizin nedenlerini ortaya koyarak, bu endişelerin ne ölçüde geçerli olduğunu ortaya çıkarmayı hedefledik. Büyük Bunalımı yaygınlaştıran unsurların bugün büyük ölçüde geçerli olmadığını ve G20 toplantısında alınan kararların küresel krizin bunalıma dönüşmeden sona ereceğine dair umut verdiğini savunabiliriz.

As a result of the current global financial crisis, in 2009 the world economy is likely to experience the largest contraction since World War II and the unemployment rate to reach historical highs in many countries. The fact that the current global crisis is originated from the U.S. and followed another intensive wave of globalization, has led to an unprecedented public interest towards the Great Depression of 1929-1933. These parallels between the two episodes further fueled the fears that the current crisis would deepen and last a couple of years, similar to the Great Depression. The aim of this paper is to discuss the validity of these worries by studying the root causes of the current crisis in the light of the causes of the Great Depression as laid out by the related literature. The paper concludes that the factors that deepen and widen the Great Depression are not valid anymore to a great extent. Together with the decisions taken by the leaders of the world's largest economies at the London Summit in April, the conclusions of the paper keep the hope that the current global crisis will not turn into a severe global depression.

JEL classification: N72, F13, E32

Key words: Great Depression, Global Crisis, International Trade, Protectionism

İçindekiler

I. Giriş.....	1
II. Küresel Krizin Boyutları.....	2
III. Küresel Kriz ve Korumacılık Önlemleri.....	5
IV. 1929 Büyük Bunalımı.....	10
V. 1929 Büyük Bunalımı Sırasında Dünya Ticareti ve Korumacılık.....	17
VI. Büyük Bunalımın Nedenleri Işığında Kriz ve Korumacılık.....	27
Kaynakça.....	37

Şekiller

Şekil 1 . 2008 Yılı Son Çeyrek Büyüme Oranı.....	2
Şekil 2 . Son Açıklanan ve Önceki Yılın İşsizlik Oranları (%).....	3
Şekil 3. 2008 Son Çeyrek İhracatında 2007 Son Çeyreğe Göre Değişim.....	4
Şekil 4. 2005–2008 Döneminde Çeyrekler İtibarıyla Dünya İthalatı.....	5
Şekil 5. 1867 – 1941 Döneminde ABD Nominal GSYİH'si (milyar dolar).....	10
Şekil 6. Büyük Bunalımı Tetikleyen ve Yaygınlaştıran Unsurlar.....	14
Şekil 7. 1800'lerde Başlıca Ekonomilerde Gümrük Vergilerinin İhracata Oranı (%).....	18
Şekil 8. Ocak 1929-Mart 1933 Arası Dünya Ticaretinde Daralma.....	19
Şekil 9. ABD'de İthalat Ağırlıklı Gümrük Vergisi Oranları (%).....	21

Tablolar

Tablo 1 . 1929 Öncesi ve Sonrası Dönemde Başlıca Ekonomilerin Sanayi Sektöründe İşsizlik Oranları (%).....	12
Tablo 2 . Belirli Bazı Ürünler için ABD Gümrük Vergileri.....	22

I. Giriş

ABD’de 2007 sonunda etkilerini hissettirmeye başlayan finans kaynaklı krizin, Eylül 2008’den beri küresel bir krize dönüşüp hızla derinleşmesiyle birlikte, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler 1929 Büyük Bunalımından bu yana görülmemiş bir hızla daralmaya başladı. Gerçekten de, dünya kişi başına gelirinde azalma olarak tanımlanan küresel kriz son elli yılda 1975, 1982, 1991’de olmak üzere üç kez görüldü. IMF’nin Nisan 2009 Dünya Ekonomik Görünümü raporunda 2009’da dünya kişi başına gelirinde önceki krizlerin ortalaması olan %0,4’ün çok üzerinde, %2,5 azalma olacağı tahmin ediliyor. Küresel boyutta artan durgunluk baskısı etkisini emek piyasaları ve uluslararası ticaret alanında da göstermeye başladı. Rapora göre önceki üç küresel krizlerde aynı düzeyde kalan uluslararası ticaretinin 2009’da %12 ile son elli yılda ilk kez azalması bekleniyor. Bir yandan uluslararası ticaret hacmi daralırken diğer yandan da işsizlik artma eğilimine girdi.

Gerek bu olumsuz gelişmeler gerekse krizin ikinci küreselleşme çağının ardından gelmesi, ilk küreselleşmenin ardından gelen 1929 Bunalımı ile bugünkü kriz arasında paralellik kurulmasını ve korumacılığın artacağına, Büyük Bunalım gibi bu krizin de derinleşerek uzun yıllar süreceğine dair endişeleri beraberinde getirdi. IMF’nin 2008 Ekim ayındaki Dünya Ekonomik Görünümü raporundan bu yana yaptığı her revizyonda hem küresel hem de ülke ekonomilerine ilişkin büyüme tahminlerini aşağı çekmesi ve Nisan 2009 raporunda önceki raporlarda yalnızca durgunluğa girmesi beklenen dünya ekonomisinin 2009’da yüzde 1,3 küçüleceğinin öngörülmesi endişeleri daha da artırdı. Bu endişelerin ne ölçüde geçerli olduğunu Büyük Bunalımı tetikleyen ve yaygınlaştıran unsurların ışığında bugünkü krizi inceleyerek görmek mümkün olabilir. Çünkü tıpkı 1929 Bunalımında olduğu gibi kriz ortamını oluşturan yapısal değişiklikler ile ABD kaynaklı ve küresel dengesizlikler ve bunlara yönelik çözüm önerileri getirilip getirilmediği ortaya konmadan krizin ne kadar süreceğini kestirmek mümkün değil. Bu çalışma, 1929 Bunalımını doğuran gelişmeleri, bunalımın uzun yıllar sürmesine yol açan uygulamaları, bunlar arasında özellikle korumacılığın nedenlerini araştırarak bugüne ışık tutmayı ve endişelerin ne ölçüde geçerli olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

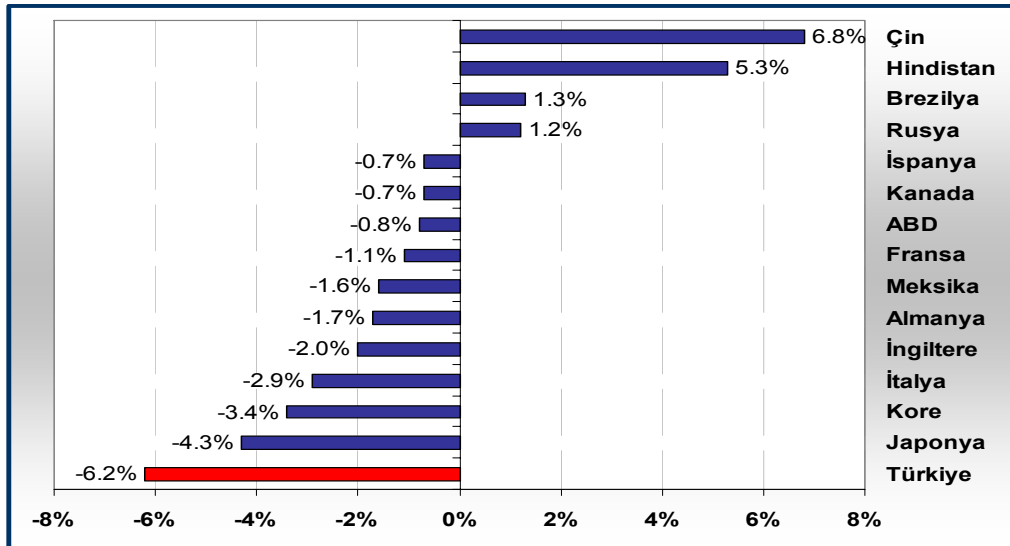
Bu amaca yönelik olarak ilk bölümde, Eylül 2008’den itibaren dünyaya yayılmaya başlayan küresel krizin ulaştığı boyutları ortaya koyacağız. İkinci bölümde, iktisatçılar arasında korumacı önlemlerin dünya ticaretini daha da daraltarak krizi derinleştireceğine ve ekonomik büyümeyi engelleyeceğine

dair bir fikir birliği olmasına karşın birçok ülkede gündeme gelen bu tür önlemlerin hangi biçimleri aldığını örneklerle vereceğiz ve bunlara karşı eş zamanlı olarak dünya çapında ortaya çıkan tepkileri ele alacağız. Bu tepkilerin ardında yatan 1929 Büyük Bunalımı deneyimi nedenleriyle birlikte nc Bölüm'de incelenecek. Bir sonraki bölümde 1929'da başlayan krizin tüm dünyaya yayılması ve uzun sürmesinin en önemli nedenlerinden birisi olan korumacılık ve onun dünya ticareti üzerine etkisine değineceğiz. Son bölümde ise 1929 Bunalımını tetikleyen ve yaygınlaştıran unsurların ışığında, küresel krizin nedenlerini saptamaya ve bunlara yönelik zm nerileri getirilip getirilmediği ortaya koymaya çalışacağız. Böylece içinde bulunduğumuz küresel krizin Büyük Bunalım gibi derinleşerek uzun yıllar süreceğine dair endişelerin ne lde geçerli olduğunu saptamayı, kısacası tarihin tekerrür edip etmeyeceğini belirlemeyi hedefliyoruz.

II. Küresel Krizin Boyutları

Dünyanın en büyük ekonomilerinde ardı ardına açıklanan 2008 yılı son çeyrek büyüme oranları ABD'de 2007 sonunda etkilerini hissettirmeye başlayan finans kaynaklı krizin, Eylül 2008'den başlayarak dünyaya yayılmakta olduğu yönündeki kuşkuları doğruladı. Şekil 1 BRIC¹ lkeleri dışında kalan tüm büyük ekonomilerin ve Türkiye'nin 2008 yılı son çeyreğinde kldğn gösteriyor.

**Şekil 1 . 2008 Yılı Son eyrek Büyüme Oranı
(2007 Son eyrek GSYİH'ya Kıyasla)**

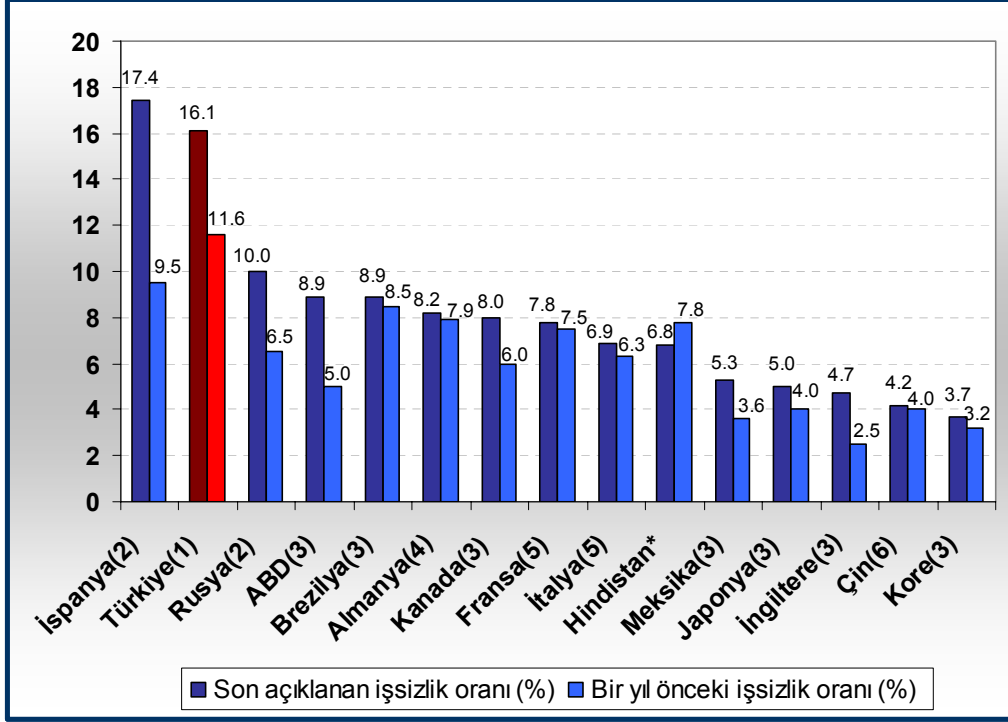

Kaynak: <http://www.economist.com/markets/indicators>

¹ Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin

Üretimin bu kadar hızlı bir biçimde düşmesi sonucunda işsizlik de hızla yükselme eğilimine girdi ve böylece krizin hane halkları üzerindeki yıkıcı etkisi kendisini göstermeye başladı.

Şekil 2 . Son Açıklanan ve Önceki Yılın İşsizlik Oranları (%)

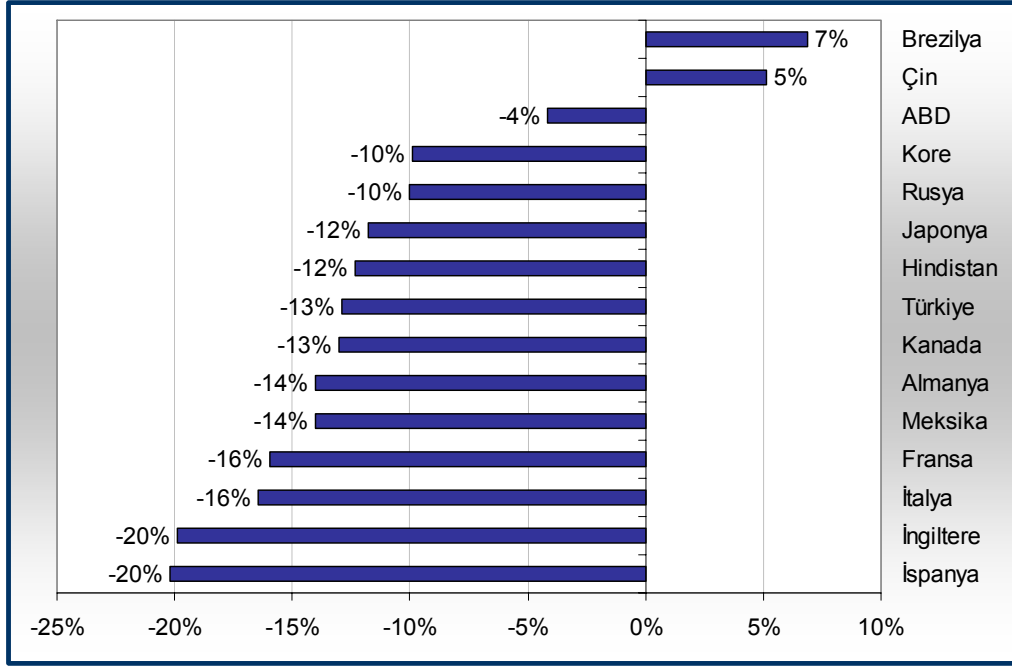

Kaynak: Thomson One Economic Data (*) <http://www.economist.com/markets/indicators>
(1) Şubat 2009 (2) Mart 2009 (3) Nisan 2009 (4) Mayıs 2009 (5) 2008-4.Çeyrek (6) 2008

ABD’de 2008 yılının Aralık ayında, Ekim 1949’dan bu yana en yüksek iş kaybı görülürken ABD ekonomisinin durgunluğa girdiği Aralık 2007’den itibaren işini kaybedenlerin sayısı 5,1 milyonu buldu. Bunun sonucu olarak ABD’de işsizlik Mart ayında 1983 sonlarından beri en yüksek değeri olan %8,5’e ulaştı. Üstelik beklentiler işsizlik oranının bu yıl içinde %8,9’a, 2010 yılında da 10,1’e kadar çıkacağı yönünde². ABD’de olduğu gibi AB ülkelerinde de işsizlik oranları son 30 yılın en yüksek düzeyine çıkarken, Ekim 2008’den itibaren birçok ülkenin aylık ihracatı bir önceki yılın aynı ayına göre %20’ye yakın daraldı (Şekil 3).

² IMF (2009)

Şekil 3. 2008 Son Çeyrek İhracatında 2007 Son Çeyreğe Göre Değişim

Kaynak: OECD

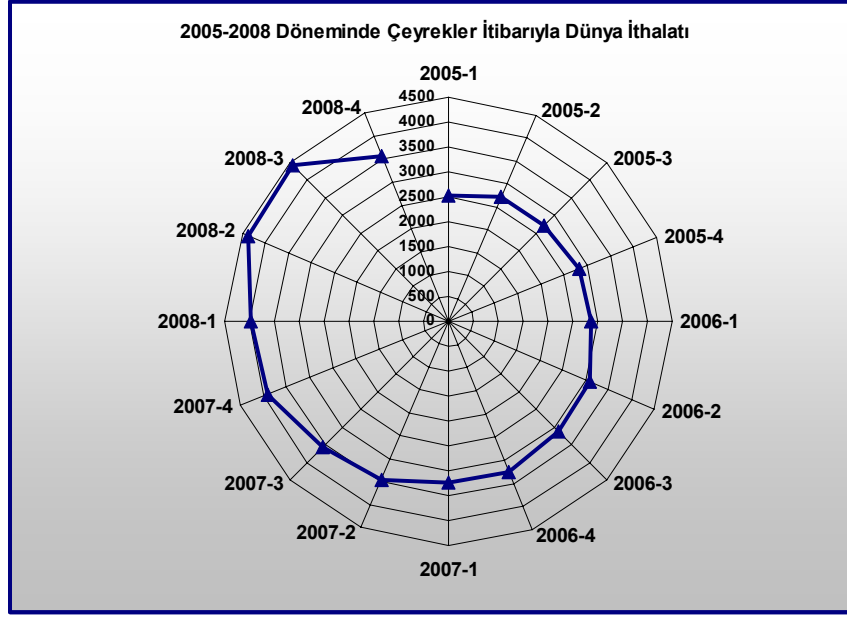
Küresel ticaretin bir parçası olan hemen her ülkenin ihracatında görülen daralma, 2008'in son çeyreğinde dünya toplam ithalatının bir önceki çeyreğe göre %20 azalmasına yol açtı (Şekil 4). Yine finans sektöründe başlayan 1929 Bunalımında bile dünya ticareti birinci ve ikinci çeyrek arasında sadece %10 düşmüştü. Bugün yaşanan düşüş genellikle krizin finans sektöründe başlamış olması nedeniyle özelde ihracat kredilerinin azalması genelde de tüm kredi türlerindeki azalmanın tüketim harcamalarını, dolayısıyla da ithalatı frenlemesi ile açıklanıyor³. Ayrıca gelirlerdeki azalma ithalat talebini daha da azaltıyor. Standart dış ticaret teorisine göre bir ülkede yaşanan ithalat daralması o ülkeye ihracat yapan ülkelere gelir kaybına yol açarak onların ithalatını da daraltıyor. Bu tür bir mekanizmanın zaman alması, oysa bugün uluslararası ticarete yaşanan düşüşün hızlı ve sert olması günümüz küresel ekonomisinin uluslararası üretim zincirleri ile birbirine dikey olarak bağlanmış olması ile açıklanıyor⁴. Buna göre, üretim zincirleri parça ve aksam ticareti ağıyla küresel pazarları birbirlerine bağlamış durumda. Öyle ki, tedarik zincirlerine işaret eden parça ve aksam ticaretinin dünya toplam ticareti içindeki payı 1970'ten bu yana ikiye katlandı⁵.

³ Auboin (2009)

⁴ Kei-Mu Yi (2009)

⁵ Newfarmer ve Gamberoni (2009)

Şekil 4. 2005–2008 Döneminde Çeyrekler İtibarıyla Dünya İthalatı (milyar dolar)

Kaynak: WTO Secretariat

Küresel krizde büyük çapta iş kayıplarının yaşanması ile birlikte toplumun çeşitli kesimlerinden korumacı önlemler alınması yolunda çağrılar yükseliyor. İktisatçılar arasında korumacı önlemlerin dünya ticaretini daha da daraltarak krizi derinleştireceğine ve ekonomik büyümeyi engelleyeceğine dair bir fikir birliği olmasına karşın siyasetçiler toplumdan ve çıkar çevrelerinden gelen korumacı çağrılara kayıtsız kalamıyor ve krize karşı aldıkları önlemler arasında korumacı politikalara da yer veriyor. Uluslararası ticarete son aylarda görülen keskin düşüşte henüz korumacılığın etkisi bulunmasa da ekonomik sorunlar arttıkça korumacılık içgüdüsünün kendisini hangi biçimlerde göstereceğinin örneklerini incelemek önem kazanıyor.

III. Küresel Kriz ve Korumacılık Önlemleri

BRIC ülkeleri dışında dünyanın başlıca ekonomilerinin küçülmeye ve krizin sosyal etkilerinin kendisini göstermeye başladığı bugün, çok uzun süren 1929 Büyük Bunalımından alınan dersin etkisiyle birçok ülkede merkez bankaları ve hükümetler daralma eğilimini yavaşlatacak çeşitli genişlemeci para ve Keynesyan maliye politikalarını devreye soktular. Bu paketlerin orta vadede etkili olması beklenirken, 1929 Büyük Bunalımından alınması gereken bir diğer dersi, korumacılığın ve gümrük duvarlarını yükseltmenin bunalımın uzun sürmesinin en önemli nedenlerinden olduğunu

göz ardı eden birçok ülke korumacılığa başvurarak krizin sosyal etkilerini kısa vadede bertaraf etme gayreti içine girdi.

Ekonomik durgunluk derinleştikçe daha da yoğunlaşacağı öngörülen korumacılık çağrılarında karşı dünya çapında oldukça önemli tepkiler de yükselmektedir. Küresel krizin başlamasından hemen sonra, 15 Kasım 2008 tarihinde bir araya gelen G-8 ülkelerine büyük gelişmekte olan ülkelerin eklenmesiyle oluşturulan G-20'in liderleri korumacı önlemler almayacakları taahhüdünde bulundular. Şubat ayında bir araya gelen G-7 Maliye Bakanları ise "çöküşü daha da hızlandırmaktan başka bir işe yaramayacak korumacı önlemlerden kaçınacaklarını" bildirdiler. Tüm bunlara karşın, Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Bölümü, Mart 2009 başında diğer birçok ülkenin yanı sıra 17 G-20 üyesinin de diğer ülkelerin zararına olacak şekilde dış ticareti sınırlayıcı çeşitli önlemler aldıklarını duyurdu⁶. Rapor'a göre toplam 47 önlem arasında sanayileşmiş ülkelerin aldığı 12 önlem şimdilik tamamen sübvansiyon ve diğer destek paketlerinden oluşmakla beraber gelişmekte olan ülkelerin aldığı 35 korumacı önlemin neredeyse yarısı gümrük vergilerini artırmak, %9'uysa bazı ürünlerin ithalatını tamamen yasaklamak şeklinde oldu.

- Rusya ikinci el arabada gümrük vergilerini artırdı.
- Ekvator 900'den fazla kaleme gümrük vergilerini artırdı.
- Arjantin oto yedek parça, tekstil, televizyon, oyuncak, ayakkabı ve deri ürünleri için lisans zorunluluğu getirdi.
- Endonezya giyim, ayakkabı, oyuncak, elektronik, gıda ve içecek ithalatı yapılabilecek gümrük kapılarının sayısını beşe indirdi.
- Çin İrlanda domuz eti, Belçika çikolatası, İtalyan konyağı, İngiliz sosu, Danimarka yumurtası ve İspanyol süt ürünlerinin ithalatını tamamen yasakladı.
- Hindistan Çin'den oyuncak ithalatını yasakladı.

Gelişmekte olan ülkelerin daha çok tüketim malı ithalatına getirdiği bu sınırlamaların uluslararası ticareti daraltıcı yönde önemli bir etki yaratmaları beklenmiyor. Asıl tehlike, önümüzdeki birkaç

⁶ Newfarmer ve Gamberoni (2009)

yılda bir ülkenin çalışanları veya şirketlerine yönelik diğer ülkedekilerin zararına olacak şekilde alabileceği bazı yasal ya da değil, özenle gizlenmiş korumacı önlemlerin yaygınlaşma olasılığıdır⁷.

Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Bölümü raporuna göre sanayileşmiş ülkelerin aldığı 12 önlemin tamamı güçlü mali yapılarının sayesinde sübvansiyon ve diğer destek paketlerinden oluşmakla beraber, henüz taslak da olsa Doha Turu'nu ihlal eden ihracat sübvansiyonları üstelik ilk kez Avrupa Birliği (AB) tarafından gündeme getirildi. Tereyağı, peynir ve süt tozuna yeni sübvansiyonlar verileceği ilan edildi. Bu denli açıkça yapılmaya da Çin ve Hindistan ihracatçılarına yaptığı gümrük vergisi geri ödeme oranını artırdı. Sübvansiyon şeklinde korumacı önlemler, AB'nin uyulması zorunlu serbest ticaret kurallarının bulunduğu ve dâhil oldukları G-7'nin maliye bakanlarının aldığı kararlara rağmen Avrupa ülkelerinde de alınmaya başlandı. Otomotiv endüstrisine sunulan destek, Mart 2009 itibarıyla, çoğu (42,7 milyar dolar) yüksek gelirli ülkelerde olmak üzere, dünya çapında 48 milyar dolara ulaştı. ABD 17,4 milyar dolarla başı çekerken Kanada, Fransa, Almanya, İngiltere, Çin, Arjantin, Brezilya, İsveç, İtalya ve en son Türkiye otomotiv şirketlerine, Güney Kore ve Portekiz elektronik parça üreticilerine, doğrudan ya da dolaylı destek verdiler.

Bu tür destekler kapasite fazlası olan sektörlerden çıkışı engelleyip uyumu geciktiriyor. Daha da kötüsü, bu tür destekler, şirketlerin gelişmekte olan ülkelerdeki daha verimli fabrikalarını kapatma pahasına yurtiçi istihdamı korumaları şartına bağlanabiliyor. Örneğin, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy Fransız otomotiv şirketlerine hükümetin vereceği mali destek karşılığında bu şirketlerin bir fabrikalarını daha başka ülkelere, aynı serbest ticaret bölgesinde olduklarını atlayıp Çek Cumhuriyeti'nin adını da telaffuz ederek, özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine taşımalarını görmek istemediklerini bildirdi. Yine aynı serbest ticaret bölgesinde olan Slovakya'nın Fransa'ya tepkisi kendilerine böyle bir uygulama yaparsa "Gaz de France"ı ülkesine geri gönderecekleri şeklinde oldu. Bu örnek Sarkozy'ye, Fransa'daki işsizlik sorunu için bir çözüm düşünürken AB ülkelerindeki ortaklarının misillemesiyle karşılaşabileceğini; bu adımların uzun vadede sadece korumacılıktan ibaret kalmayıp AB projesinin hüsrana sona ermesine kadar gidebileceğini göstermeli. Gerçekten de bu çalışmanın sonraki bölümlerinde tarihsel olarak inceleneceği gibi bir ülkede alınan korumacılık önlemlerinin dünya ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini katlayan, diğer ülkelerin bunlara karşılık vermesiyle yaygınlaşma tehlikesidir. Bunun bir örneği, ABD'nin

⁷ Applebaum (2009)

yerli otomotiv şirketlerine verdiği desteğin ardından Kanada'nın kapanmalarını önlemek için bu şirketlerin Kanada'daki iştiraklerine benzer bir destek vermek zorunda kalmasıdır.

Ekonomisi yüksek oranda ihracata dayanan Almanya bile diğer ülkelerde gündeme gelen korumacılık eğilimlerine görünüşte karşı çıkmakla beraber, artık ortak olduğu Alman bankalarının Alman şirketlerine sunduğu özel kredilerle dolaylı yoldan korumacılığa yöneliyor. Son olarak, İspanya ve İsveç de ABD gibi otomotiv şirketlerinden başlayarak kendi şirketlerine destek vermeye başladılar. Applebaum'un dediği gibi otomotive destek verilirse diğerlerine neden verilmesin, zaten bazı İngiliz bankalarının çalışanlarına yurtdışına yatırım yapmayın diye fısıldadığı söyleniyor.

Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Bölümü raporunda sözü edilen 47 korumacı önleme, küresel krizi başlatan mali sektöre verilen destekler ve 2008'in ikinci yarısında artma eğilimi gösteren anti dumping önlemleri dahil değildir. Anti dumping başvurularının çoğunluğu gelişmekte olan ülkelere yapılırsa da, bu başvuruların sonucunda telafi edici gümrük vergisi koyma hakkını en çok kazananlar ABD ve AB olmuş, örneğin 2008 Aralık ayında Çin'den gelen meyve konservelerinin, Beyaz Rusya, Çin ve Rusya kaynaklı bazı demir-çelik ürünlerinin gümrük vergileri artırılmıştır.

1929 Büyük Bunalımı sırasında korumacılık önlemlerinin alınmasını tetikleyen tarım sektöründe henüz bir önlem alınmamışsa da bunun nedeni tarımın zaten korunuyor olmasıdır. Şu anda geçerli olan uluslararası kurallar tarım fiyatlarında bir düşme durumunda sübvansiyonların otomatik olarak artırılmasını mümkün kılmaktadır. Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Bölümünün hesaplamalarına göre örneğin ABD'nin verdiği ticareti bozucu tarımsal destekler 2008'de 8,1 milyar dolarken 2009'da 9,9 milyar dolara çıkabilecektir. Gelişmiş ülkelerin verdiği tarımsal destekler, küresel fiyat ayarlamaları sırasında oluşan yükün, zayıf mali yapıları nedeniyle tarım sektörlerine bu düzeyde destek veremeyen Afrika, Asya ve Güney Amerika'nın üreticileri üstüne yıkılması sonucunu doğurmaktadır.

Korumacılık eğiliminin artışa geçebileceğine dair diğer bir belirti, Ocak ayı sonunda İngiltere'de bir petrol projesinde görev alacak İtalyan şirketinin İtalyan ve Portekizli eleman çalıştıracağına ortaya çıkması üzerine bu kararın bazı İngiliz sendikaları tarafından gösteri ve grevlerle protesto edilmesi olmuştur. Yine Ocak ayında Malezya, küresel kriz ortamında kendi vatandaşlarının toplu olarak işsiz kalmasını önlemek için fabrika, dükkân ve restoranlarda yabancı işçi çalıştırılmasını yasaklayan bir karar almıştır. Gerek Malezya'nın aldığı bu karar gerekse sendikaların İngiltere'de yabancı işçilerin çalışamayacağı konusunu vurgulaması artan korumacılık eğiliminin bir diğer göstergesidir.

Bir ülkede alınan korumacılık önlemlerinin dünya ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini katlayanın, diğer ülkelerin misilleme yapmasıyla korumacılığın yaygınlaşma tehlikesi olduğunu belirttik. Özellikle bu tür önlemlerin dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olan bir ülke tarafından alınması durumunda tehlikenin daha da büyüdüğüne dair çalışmalar bulunmaktadır⁸. Bu açıdan tehlikeli bir çıkış da, ABD’de Şubat ayında Başkan Obama tarafından imzalanan ekonomik destek paketine Senato’daki görüşme aşamasında eklenen bazı maddelerdir. Bu maddelerde, ekonomik destek paketi çerçevesinde yapılacak demir ve çelik alımlarında sadece ABD’de üretilen demir ve çeliğin satın alınması kısıtlaması konmaktaydı. Kanada ve AB’nin karşı çıkmasıyla bu maddelere “ABD’nin imzaladığı uluslararası anlaşmalardaki yükümlülükleriyle ters düşmediği sürece” koşulu eklendi. Böylece 27 AB üyesine ek olarak DTÖ’nün Kamu Alımları Anlaşması’nı imzalayan 12 ülke kısıtlamadan muaf tutulmuş oldu.

“Amerikan Malı Kullan” adıyla anılan bu yasaya sadece Kanada ve AB değil, birçok tanınmış iktisatçı da tepki gösterdi. Washington kaynaklı bir düşünce kuruluşu olan Peterson Uluslararası Ekonomi Enstitüsü yayımladığı bir politika notunda kamu alımlarında “Amerikan Malı Kullanma” zorunluluğunun ABD’nin dış ticaret yükümlülüklerini ihlal etmekten ve ABD’nin saygınlığını zedelemekten başka bir işe yaramayacağını bildirdi. Çünkü yapılan hesaplara göre sermaye yoğun bir sektör olan demir-çelik endüstrisinde sadece 1000 kişilik bir ek istihdam sağlayacak olan bu yasanın 140 milyonluk bir işgücüne sahip olan ABD ekonomisine katkısı ihmal edilebilir düzeyde⁹. Kamu alımlarında “Amerikan Malı Kullanma” zorunluluğunun tüm imalat sanayisini kapsayacak şekilde genişletilmesi durumunda bile bunun yaratacağı ek istihdamın 9000 olarak hesaplandığı yazılan politika notunda, bunun nedeni olarak ABD kamu alımlarında ithal ürünlerin payının çok düşük olması gösteriliyor. Peterson Uluslararası Ekonomi Enstitüsü’nün politika notuna göre asıl risk ABD’nin aldığı bu korumacı önleme karşılık olarak diğer ülkelerin misillemede bulunması, çünkü bu durumda ABD’de istihdam kaybının 6500 ile 65000 arasında olacağı hesaplanıyor.

“Amerikan Malı Kullan” adıyla anılan yasaya karşı gösterilen bir başka tepki de günümüzde üretim yapısının değişmiş olmasına ilişkin olarak oraya konu. Gümrük vergilerinin bir amacının yerli sanayiye daha verimli üretim yapan yabancı rakiplerden korumak için konduğu, oysa günümüzde örneğin ABD ithalatının çoğunluğunu tüketim mallarının değil yerli firmaların satın aldığı hammadde ve ara malların oluşturduğu göz önüne alındığında, gümrük vergilerinin yerli sanayinin

⁸ Blattman, Clemens ve Williamson (2003)

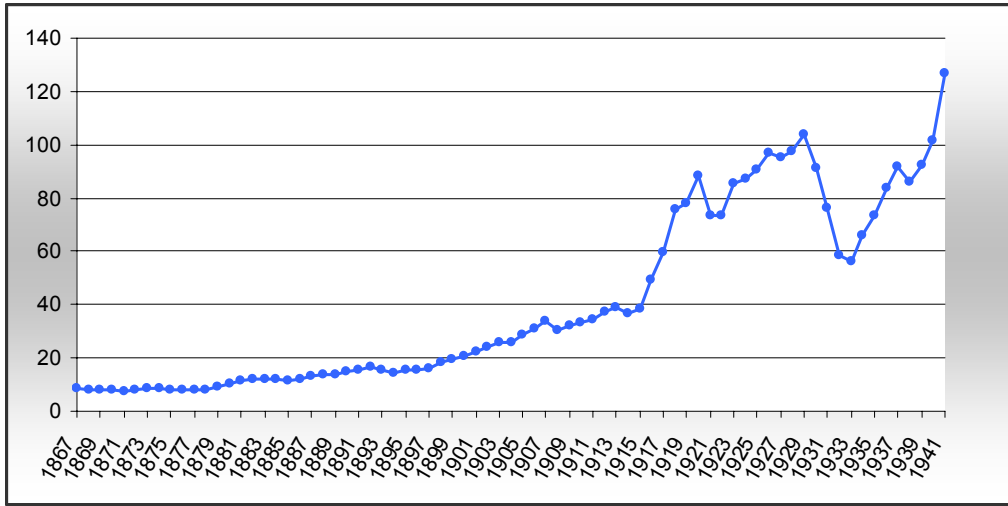
⁹ Hufbauer ve Schott (2009)

girdileri üzerine konan bir vergi işlevi göreceği ve onları korumak bir yana rekabet güçlerini azaltıcı bir etki yapacağı savunuluyor¹⁰. Üstelik korumacılık yalnızca iş dünyasının değil hane halklarının da mal ve hizmetlere daha pahalı ulaşmasına neden olarak krizin zararlarını artırıyor. Günümüzde içgüdüsel bir şekilde gündeme gelen korumacılık söylemine karşı bu tür tepkilerin de eş zamanlı olarak ortaya çıkmasının ardında 1929 Büyük Bunalımı deneyimi yatmaktadır.

IV. 1929 Büyük Bunalımı

Ekonomi üzerindeki etkileri bakımından 1929 Büyük Bunalımı, özellikle ABD için 20. yüzyılda benzeri olmayan bir felaket olarak kabul edilir. Bunalımın 1929 Ağustos'undan Mart 1933'e kadar süren daralma bölümü, o zamana kadar görülen ABD konjonktürel dalgalanmaları içinde temel ekonomik göstergelerde en büyük bozulmanın yaşandığı dönem olmuştur. Reel milli gelir ve fiyatlar üçte bir oranında düşmüş, sanayi üretimi yarıdan fazla azalmış, işsizlik ekonominin dibe vurduğu 1933'te %25'e ulaşmıştır¹¹. Temel ekonomik göstergelerde önceki konjonktürel daralmalara kıyasla en büyük düşüş yaşanmakla kalmamış, ekonominin toparlanması da uzun sürmüştür; 1929 milli gelir düzeyi ancak 11 yıl sonra 1940'da, İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle yakalanabilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. 1867 – 1941 Döneminde ABD Nominal GSYİH'si (milyar dolar)

Kaynak: Irwin (2007)

Aslında ABD ekonomik krizlerin yabancısı değildi. 19. yüzyıl boyunca en ağır Amerikan halkının %18 fakirleştiği 1893'te olmak üzere yaklaşık 20 yılda bir kriz yaşamaktaydı. Bir sonraki kriz

¹⁰ Mark J. Perry, akt. C. Rampell

¹¹ Bordo, Goldin ve White (1998)

1914'te beklenmekteydi, ancak I. Dünya Savaşı Amerikan ekonomisinin canlanmasını sağladı¹². I. Dünya Savaşı, ABD'de bir ekonomik krizi ötelemekle beraber savaş sonrasında krize yol açacak uluslararası ekonomik ortama zemin hazırladı. Avrupa'nın yeniden inşası ve Versailles Antlaşmasının zorunlu kıldığı savaş tazminatları uluslararası gerilimi artırdı ve özelde Almanya başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinin ve genelde de uluslararası ekonomik yapının zayıflamasına neden oldu. Avrupa ülkeleri artık ABD'nin net kreditorleri olmak yerine net borçluları oldular¹³. Bu durum Avrupa'nın savaş dönemindeki kadar gıda ithalatı yapma zorunluluğunun kalmaması ile birleşince ABD'nin ihtiyaç fazlası tarım ürünleri için iyi bir pazar olma özelliğini kaybetmesiyle sonuçlandı. Buna bağlı olarak 1920-22'de ABD küçük çapta bir kriz yaşadı ve 1920'ler boyunca milli gelir içindeki payı %15'ten %9'a düşen tarım sektörü bu dönemde krizden hiç çıkamadı denilebilir.

1920 ile 1929 arasında elektronik ev aletleri ve otomobil gibi ürünlerin günlük hayatta yaygınlaşmasıyla birlikte sanayi sektörü büyük bir atılım içindeydi; öyle ki bu dönemde sanayide verimlilik %63 arttı (McElvaine, 1993). Bu canlanmanın New York borsasına yansması spekülasyonla birleşince Dow-Jones sanayi endeksi 1928 başından en yüksek düzeyine ulaştığı 3 Ekim 1929'a kadar yaklaşık iki yılda iki katına çıktı. Bu hızlı yükselişin ardından düşmeye başlayan endeksin panik satışlarla neredeyse yarı yarıya azaldığı "Kara Perşembe" olarak anılan 24 Ekim 1929 günü Büyük Bunalımın başladığı tarih olarak kabul edilir. Borsadaki çöküş, iki savaş arası dönemde dünya ekonomik sisteminin karşı karşıya kaldığı şoklar sonucunda bardağın taşması olarak değerlendirilebilir. Fransa'nın Almanya'dan savaş tazminatını alma ısrarı, ABD'nin savaş sırasında verdiği borçları geri çağırması, yine ABD'nin dış borç vermeyi kesmesi, döviz kurlarının savaşın ardından bir dengeye oturamamış olması vb. şoklar¹⁴ bardağı zaten doldurmuştu. Ancak birçok iktisatçıya göre tüm bu şoklar Büyük Bunalıma yol açmış olamaz, krizi Büyük Bunalıma dönüştüren o tarihten sonra uygulanan ya da uygulanmayan politikalarıdır. Gerçekten de New York borsası, konjonktürel dalgalanmanın en dip seviyesini gördüğü 1933'ten hemen önce, ulaştığı en yüksek değerini %15'ine düşüğü Haziran 1932'de dibe vurdu.

ABD'de sanayi üretimi de 1929 değerinin neredeyse yarısına düştüğü 1932'de dibe vurdu. Başlıca Avrupa ekonomileri arasında ise bunalımdan en çok etkilenen ülke sanayi üretiminin %40 azaldığı

¹² McElvaine (1993)

¹³ Eichengreen (1988)

¹⁴ Kindleberger (1986)

Almanya oldu. Almanya'yı sırasıyla üretimin %25 ve %10 düştüğü Fransa ve İngiltere izledi¹⁵. 1921–29 ortalamasına kıyasla 1930–38 ortalama sanayi sektörü işsizlik oranlarını veren Tablo 1, bu açıdan da bunalımdan en az etkilenen ülkenin İngiltere olduğunu gösteriyor.

Tablo 1 . 1929 Öncesi ve Sonrası Dönemde Başlıca Ekonomilerin Sanayi Sektöründe İşsizlik Oranları (%)

Ülke	1921-29	1930-38	Artış Oranı
ABD	7,9	26,1	230
Almanya	9,2	21,8	137
Fransa	3,8	10,2	168
İngiltere	12	15,4	28

Kaynak: Eichengreen ve Hatton, 1988 (akt. Temin, 1989)

1929'da Büyük Bunalımın başlamasıyla genel fiyat düzeyi ABD'de olduğu gibi Almanya, Fransa ve İngiltere'de de eşzamanlı olarak düşmeye başladı. Hatta 1929-31 arasındaki düşüş o dönemde dünyanın başlıca ekonomileri olan bu dört ülkede de %20 ile aynı oranda olmuştu. Ancak 1931'den sonra İngiltere'nin altın standardından çıkarak, para birimini devalüe edip genişlemeci politikalar uygulamaya başlaması, diğerlerine kıyasla bu ülkenin hem genel fiyat düzeyinin daha fazla düşmesini engelledi hem de Büyük Bunalımdan daha çabuk, dolayısıyla daha az zarar görerek çıkmasını sağladı.

1929 Büyük Bunalımının nedenleri konusunda iktisatçılar zamanla değişen farklı görüşler öne sürdüler. Önceleri iş dünyasının, özellikle de bankacıların tehlikeli finansal faaliyetleri çöküşten sorumlu tutuldu. Bu faaliyetlerin nedeni ise sanayileşmenin ilk aşamalarında öne çıkan tutumluluk ve fedakârlık gibi değerlerin gözden düşmesi ve ABD'nin bir tüketim toplumuna dönüşmeye başlaması ile kolay yoldan para kazanma hırsıydı. Bir başka görüşe göre sorumlu çiftçilerdi. I. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'daki üretim düşüşü, gıda fiyatlarını artırmış, bundan yararlanmak isteyen ABD'li çiftçiler aşırı borçlanarak üretim alanlarını genişletmek istemişti. Savaşın ardından Avrupa'nın toparlanarak eski üretim düzeyini yakalaması ile tarım ürünleri fiyatlarının dünya çapında düşmesinden sonra çiftçilerin borçlarını ödeyemez hale gelmeleri kırsal bölgelerdeki küçük bankaların batmalarına yol açarak krizi tetiklemişti.

¹⁵ Temin (1989)

Krizin daha önce yaşanan konjonktür dalgalanmalarına kıyasla uzun sürmesi, 1930'larda bazı iktisatçıları bunalımın nedenlerini Keynes'in "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" kitabında aramaya yöneltti. Bunlar, ABD'nin batıya genişlemesinin sınıra dayanmasıyla duran yatırımları, göçmenliğin kısıtlanması ile azalan nüfus artışını, konut inşaatlarının azalmasını, borsadaki çöküşün servet düşürücü etkisini ve 1930 Smoot-Hawley gümrük vergisi kanunuyla dış ticaretin çökmesini krizin uzun sürmesinin başlıca nedenleri olarak sıralıyorlardı. Krizi derinleştiren ve yaygınlaştıran ortamı Birinci Dünya Savaşı'nın bozduğu dengelerin yarattığını ve savaş sonrasında yapılan Versailles Anlaşması ile Almanya'nın büyük tazminatlar ödemeye zorlanmasının ülkeler arasındaki çatışmaların 1920'ler boyunca sürmesinde rol oynayarak¹⁶ dilimize 'komşunun canı çıksın' olarak çevirebileceğimiz 'beggar thy neighbor' deyimiyile özetlenen politikalara ortam hazırladığını savunanlar da oldu.

Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan monetarist bakış açısı, bunalımın doğuran neden olarak Ağustos 1929'dan Mart 1933'e kadar büyük ölçüde ABD'deki bankaların üçte birinin kapanması sonucunda %33 azalan para arzına odaklandı. Son zamanlarda ortaya çıkan bir başka görüş ise Büyük Bunalımın asıl nedeni ve tüm dünyaya yayılmasının sorumlusu altın standardı olduğunu öne sürüyor. Bu görüşe göre altın standardı, ABD başta olmak üzere birçok ülkenin para otoritelerini şoklar karşısında deflasyonist politikalar uygulamaya sevk etti. Sabit kur nedeniyle bu şoklar diğer ülkelere yayılmakla kalmadı, konvertibilitenin korunması ülke içinde canlandırıcı para politikalarının uygulanabilmesini engelledi. Ülkeler kendilerini bunalımdan ancak İngiltere'nin 1931'de, ABD'nin ise 1933'te yaptığı gibi altın standardından çıkarak, para birimlerini devalüe ederek ve genişlemeci para ve maliye politikaları uygulayarak kurtarabildiler.

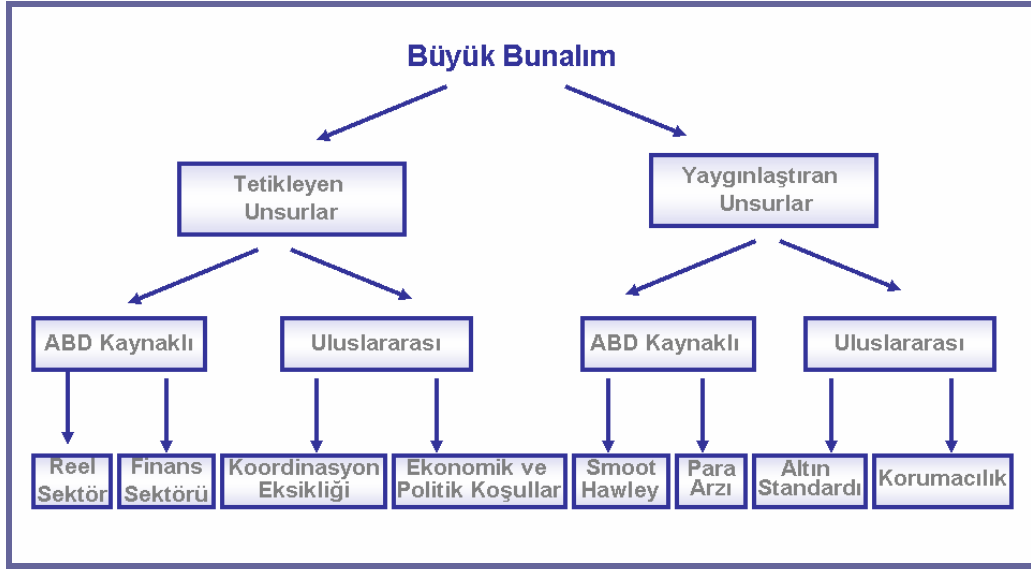
1929 Büyük Bunalımı açıklamaya çalışan farklı çalışmalarda ortaya atılan nedenler, bunalımı tetikleyenler ve yaygınlaştıranlar olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir¹⁷. Büyük Bunalımı tetikleyen unsurlar ise krizin ilk ortaya çıktığı ülke olan ABD'ye özgü, ulusal düzeydeki nedenler ile uluslararası ortamdan kaynaklananlar olarak ayrılabilir (Şekil 6). Bunalımı ABD reel sektöründeki dengesizliklerle açıklayan çalışmalar arasında yatırımlara odaklananlar Keynes'in izinden giderek 1928-29'da ABD ekonomisinin yatırım fazlası nedeniyle aşırı ısındığını, 1929-30'da da eksik yatırım nedeniyle krize girdiğini savunuyor; harcamalara odaklananlar ise krizi 1929'da borsadaki çöküşün servet düşürücü etkisi nedeniyle tüketim harcamalarındaki ani düşüşe bağlıyor. Büyük

¹⁶ Temin (1989)

¹⁷ Eichengreen (1988) bu nedenleri ulusal ve uluslararası olmak üzere iki ana başlık altında topluyor.

Bunalımı parasal nedenlere bağlayan görüşler, ABD borsasında 1928-29 yıllarında yaşanan aşırı yükselişten kaynaklanan kaygıların 1928'den itibaren sıkı para politikaları uygulanmasına neden olduğunu, bunun da tüketim ve yatırım harcamalarını kısarak krizi tetiklediğini öne sürüyor.

Şekil 6. Büyük Bunalımı Tetikleyen ve Yaygınlaştıran Unsurlar

Büyük Bunalımın uluslararası koşullar tarafından tetiklendiğini savunan görüşler, Birinci Dünya Savaşı'nın bozduğu uluslararası dengenin savaşın ardından yeniden kurulamamasını ve savaş sırasında terk edilen ancak sonrasında yeniden kurulmaya çalışılan altın standardının değişen ekonomik ve politik koşullarla uygun olmamasını bunalımın asıl nedenleri olarak görüyor. İlk görüşe göre, savaş öncesinde uluslararası finans sistemini, o dönemin tek güçlü ülkesi olan İngiltere'nin merkez bankası koordine ediyordu ve mal, sermaye ve altının uluslararası dolaşımı üzerinde söz sahibiydi. Oysa savaş sonrasında uluslararası ticarete bu dönemde hızla büyüyen ABD başta olmak üzere yeni ülkelerin ağırlığının artmasıyla birlikte İngiltere bu özelliğini kaybetti¹⁸. Başka bir ülkenin de liderliği alacak kadar güçlenmemiş olduğu iki savaş arası dönemde uluslararası uyum ortadan kalktı.

I. Dünya Savaşı öncesindeki küreselleşme döneminde işleyen altın standardına dayalı sistemin tam olarak yeniden kurulamamasının nedeni iki savaş arası dönemde yalnızca uluslararası koordinasyonun ortadan kalkması ile değil altın standardının gerektirdiği ücret ve fiyat esnekliğine

¹⁸ Eichengreen (1988)

dayanan uyum mekanizmasını mümkün kılan ekonomik ve politik koşulların değişmesi ile de ilintiliydi. Altın standardına bağlı ülkeler kendi para birimlerini altına, dolayısıyla da bir diğerinin para birimine sabitlemeyi taahhüt ediyorlardı. Ayrıca bu standart, ülkeler arasında altının serbestçe el değiştirmesini öngörüyordu¹⁹. Uluslararası koordinasyonu sağlayacak bir kurumun yokluğunda bu iki özellik bir ülkenin değişen uluslararası ekonomik koşullara ne pahasına olursa olsun içeride uyum sağlamasını gerektiriyordu. Ödemeler dengesi fazlası veren ülke enflasyona maruz kalırken, açığı olan ülkenin altın ve döviz rezervlerini tüketme ve ithalat yapamaz hale gelme tehlikesi karşısında tek şansı ülke içinde fiyat düşüşünü kabul etmek, yani deflasyona razı olmaktı. Bunun anlamı bozulan dış ticaret hadleri veya diğer şoklar karşısında, ücretlerin, kârların ve fiyatların düşmesine izin verilmesi hatta zorla düşürülmesiydi. Bu düzende, ücret ve fiyat esnekliğine dayanan uyum mekanizmasını mümkün kılan ekonomik ve politik koşullar hüküm sürüyordu²⁰. İlkine ilişkin olarak, Birinci Dünya Savaşı öncesinde sanayileşmiş ülkelerde bile ekonomiye genel olarak küçük şirketler, küçük çiftlikler ve bir araya gelmemiş işçiler hâkimdi. Tam rekabetçi bir ortamın hüküm sürdüğü mal ve emek piyasalarında, talep düştüğü zaman fiyatlar, işsizlik arttığı zaman da ücretler düşüyordu.

Politik açıdan, 1914 öncesinde tüm ülkelerin ya tam demokrat olmayan ya da tamamen totaliter yönetim sistemlerine sahip olması, karar alıcıların altın standardına dayanan düzende uyum sürecinin maliyetini, özellikle de halkları üzerinde yol açtığı tahribatı görmezden gelmelerini kolaylaştırıyordu. Oysa 1920'lere gelindiğinde ne ekonomik ne politik koşullar altın standardının yol açtığı maliyetli uyum sürecini destekler nitelikteydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında güçlerini artıran şirketler ve işçileri bir araya getiren sendikalar, klasik ekonominin modellediği şekilde piyasada oluşan fiyatı kabul edecek küçük ekonomik oyuncuların yerini almış, ücretlerin düşmesini kabul etmeyecek sendikalar ve fiyatlarını kendileri belirleyen oligopoller ekonomiye egemen olmaya başlamıştı. Gerçekten de 1929'a gelindiğinde Amerikan sanayisinin neredeyse yarısı 200 şirket tarafından kontrol edilir hale gelmişti²¹.

1920'lerde politik koşullar da Birinci Dünya Savaşı öncesinden çok farklıydı. Büyük imparatorlukların yerini ulus devletlerin alması ve oy verme hakkının yaygınlaştığı temsili demokrasi biçimlerinin yalnızca sanayileşmiş ülkelere değil, gelişmekte olan ülkelere de egemen

¹⁹ Temin (1989)

²⁰ Frieden (2006)

²¹ McElvaine (1984)

olmaya başlamasıyla birlikte karar alıcılar halklarını önemsemek zorunda kaldılar. Hatta 1920'lerde birçok Avrupa ülkesinde işçiler, sosyalist ve komünist partilerce temsil edilmeye, bu partilerin koalisyon hükümetlerinde görev almasıyla birlikte ise bizzat karar alıcılardan olmaya başladılar. Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında güçlerini artıran büyük şirketler ve işçi sendikaları, savaş sonrasında iç siyasette daha fazla rol oynuyor, dış şoklara uyum sürecinde gelirlerinin düşmesini artık eskisi kadar kolay kabul etmeyeceklerinin sinyallerini veriyordu.

1929 Büyük Bunalımı yaygınlaşmasına neden olan unsurlar da kendi içlerinde ABD'den ve uluslararası ortamdan kaynaklananlar olarak ikiye ayrılarak incelenebilir (Şekil 6). Ulusal düzeyde, bir sonraki bölümde detaylı olarak inceleneceği gibi, 1930 Smoot-Hawley gümrük vergisi yasası korumacılığın tüm dünyaya yayılmasına yol açarak krizin uzun sürmesinde etkili oldu. 1929 Bunalımını yaygınlaştıran ulusal düzeydeki bir başka neden de ABD'deki bankaların üçte birinin batmasının da etkisiyle %33 azalan para arzıydı. Bankaların 1930 yılından itibaren kapanmaya başlaması, para arzında buna bağlı oluşan daralmanın krizi tetiklemediğini ancak var olan ciddi bir ekonomik krizi büyük bir bunalıma dönüştürdüğünü gösteriyor.

1929 Büyük Bunalımını yaygınlaştıran uluslararası unsurlardan ilki altın standardına dayanan küresel finans sistemiydi. Altın standardı, ABD başta olmak üzere birçok ülkenin para otoritelerini şoklar karşısında deflasyonist politikalar uygulamaya sevk etti. Sabit kur nedeniyle bu şoklar diğer ülkelere yayılmakla kalmadı, para arzının rezervler tarafından belirlenmesi nedeniyle Londra, Paris ve New-York'taki merkez bankaları sınırlı altın arzına sahip olmak için aralarında kıyasıya mücadele etmeye başladılar. Bu mücadelenin kökleri Birinci Dünya Savaşı'na dayanıyordu. Savaşı finanse etmek ve ardından yeniden inşa için gereken finansman ihtiyacı nedeniyle 1915-25 arasında tüm dünyada enflasyon, buna bir de hızlı büyüme eklenince para talebi çok artmıştı. Para arzının ülkedeki rezerv miktarına bağlı olduğu bir sistemde, dünya altın rezervlerinin bu talebi karşılayamayacağı açık olduğu için 1922'de altına ek olarak diğer yabancı paraların da rezerv olarak kabul edilmesi kararlaştırıldı. Ancak 1929 bunalımının başlamasıyla birlikte, başta Fransa olmak üzere birçok ülke değerinin düşeceği kaygısıyla sahip oldukları dövizlerin ilgili ülke tarafından altın ile değiştirilmesini talep ederek bunalımın yaygınlaşmasında rol oynadılar. 1928 sonunda dünya altın rezervlerinin %13'üne sahip olan Fransa 1932 sonlarında bu oranı %28'e çıkarmıştı. Artış hızı çok yüksek olmamakla beraber yine 1932 sonlarında ABD'nin dünya altın rezervlerindeki payı %35'e

ulaşmıştı²². Dünya ekonomisi içindeki paylarına kıyasla altın rezervlerini çok fazla artıran bu iki ülke, diğer ülkelerin merkez bankalarındaki altın rezervlerin erimesine dolayısıyla da para arzlarının düşmesine neden oldular. 1931’de İngiltere’nin altın standardını terk ederek sterlinin değerini düşürmesinin ardından ise altın rezervlerini artırma mücadelesi yerini ulusal para birimlerinin değerini düşürme yarışına bıraktı. Bu yarış, sonuçta ülkelerin para birimlerinin birbirine karşı değerini eski haline getirse de süreç içinde belirsizliği artırarak kriz ve korumacılık nedeniyle zaten daralmakta olan uluslararası ticareti çökertip bunalımın yaygınlaşmasına katkıda bulundu.

1929’da başlayan krizin tüm dünyaya yayılarak uzun sürmesinde ikinci etken – bir sonraki bölümde inceleneceği gibi- korumacılığın, 1930 Smoot-Hawley gümrük vergisi yasasına misillemeler yoluyla, dünyaya yayılarak uluslararası ticaretin çökmesine yol açmasıydı. Sonuç olarak, ABD’de başlayan bir ekonomik krizin yaygınlaşarak karmaşık ve çok boyutlu bir bunalıma dönüşmesinde hem değişen ekonomik ve politik koşullara uygun olmayan altın standardına dayanan uluslararası ekonomik düzenin sürdürülmeye çalışılmasının, hem de korumacılık gibi daraltıcı ekonomi politikalarının rolü olduğunu söyleyebiliriz.

V. 1929 Büyük Bunalımı Sırasında Dünya Ticareti ve Korumacılık

Ortaya çıktığı tarih olarak kabul edilen 19. yüzyıl ortalarından günümüze kadar modern dünya ekonomisi, ya serbest ticaretin ya da korumacılığın baskın olduğu farklı dönemler yaşadı. Savaş dönemleri bir yana bırakılırsa, bu değişimde en önemli etken ekonomik krizler oldu. Dış ticaretin serbestleştirilmesi düşüncesi genellikle dünyadaki ekonomik gelişmenin olumlu olduğu dönemlerde güçlü bir biçimde savunuldu, bunalım dönemlerinde ise korumacılığa ağırlık verildi²³.

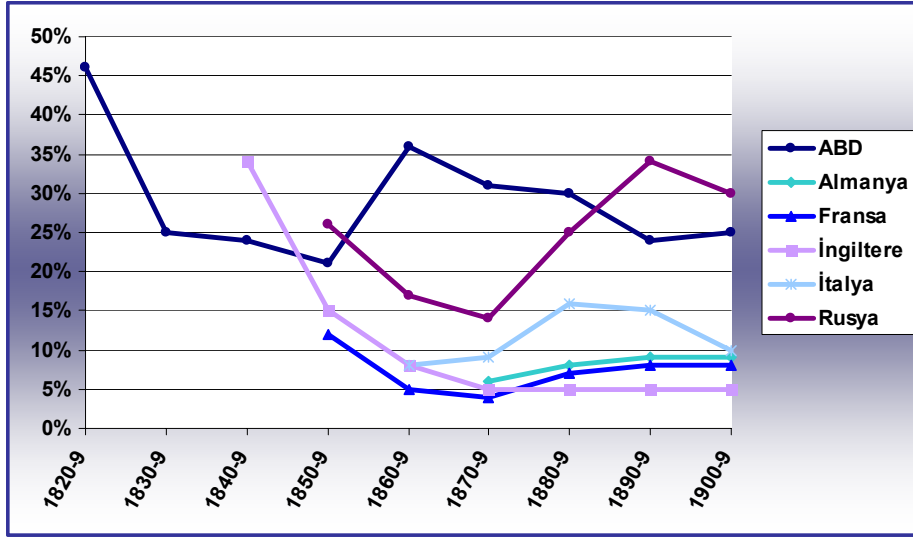
19. yüzyıl ortalarında o dönemin en sanayileşmiş ülkesi olan İngiltere’nin serbest ticaret anlayışını benimsemesi ve bunu dünyanın geri kalanına kabul ettirme gayreti sonuç verdi. 1860 yılında uluslararası ticarete iki rakip ülke olan Fransa ve İngiltere arasında imzalanan anlaşma bir dönüm noktasıydı. Dış ticaretin İngiltere örneğinde olduğu gibi refah getireceği yolundaki anlayışın genel kabul görmeye başlamasıyla beraber 1850–1870 döneminde dünya dış ticaretinde görece bir serbestlik hüküm sürdü (Şekil 7). Ancak, dış ticaret serbestliği beklenen refahı getirmedi. Son dönem verileri kullanılarak yapılan ampirik çalışmaların aksine 19. yüzyıl verileri ile yapılanlar, o dönemde

²² Eichengreen (1988)

²³ Büyüktaşkın (1983)

gümrük vergilerini düşürmenin büyüme olumsuz etkilediğini gösteriyor²⁴. Buna bir de 1870'lerde Yeni Dünya tahılının Avrupa pazarına gelmeye başlaması eklenince, çıkarları zarar gören tarım kesiminin politik olarak güçlü olduğu Almanya'da 1879'da çıkan korumacı bir yasa ve onu Fransa, İtalya ve Rusya'nın izlemesi ile görece serbest ticaret döneminin sonuna gelindi²⁵. ABD ise İç Savaş'ın öncesinde kısa bir süre denediği serbest ticaret deneyimini savaşın başladığı 1861'de sonlandırmış ve gerek federal hükümet gelirlerinin yarısını oluşturan gümrük vergilerini savaş dönemi borçlarını ödemekte kullanmak, gerekse kendi sanayisini geliştirmek için 19. yüzyılın geri kalanında korumacı politikalar uygulamıştı²⁶.

Şekil 7. 1800'lerde Başlıca Ekonomilerde Gümrük Vergilerinin İhracata Oranı (%)

Kaynak: Capie (1994)

1900–1913 arası serbest ticaretin yine İngiltere öncülüğünde öne çıktığı bir başka dönem oldu²⁷. Şekil 7'de verildiği gibi İngiltere'nin ardından dünyanın o dönemdeki başlıca ülkeleri arasında en düşük korumacılık Fransa ve Almanya'da görülüyordu. 1900–1909 arası, Rusya ve İtalya'nın da serbest ticarete yöneldiği bir dönem oldu. ABD'de ise gümrük vergileri bu dönemde bir önceki on yıla kıyasla bir miktar artmış olsa da -Şekil 9'da görülebileceği gibi- bu tarihten Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar tarihteki en düşük düzeyine indi. Bunun yanında gerek demiryollarının yaygınlaşması gerekse gemiciliğin gelişmesiyle düşen taşıma maliyetleri sayesinde dünya ticareti

²⁴ O'Rourke (1997)
Blattman, Clemens ve Williamson (2003)
Bairoch (2002)
²⁵ Capie (1994)
²⁶ Irwin (1999)
²⁷ Blattman, Clemens ve Williamson (2003)

hızla arttı ve birinci küreselleşme dalgası Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdü. 1913'den 1921'e dünya toplam ticareti %40 azaldı.

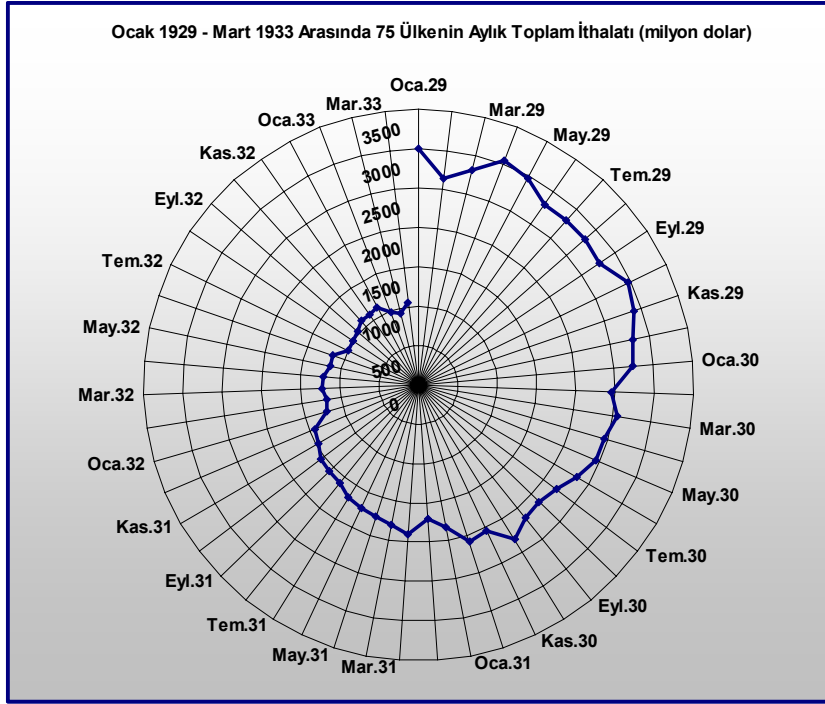
Birinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ticaretin yeniden canlanmasını önleyen borç ve savaş tazminatı ödemeleri, Orta Avrupa'daki hiperenflasyon, savaş zamanı uygulanmış ithal ikameci politikalar gibi birçok etmen vardı. Buna rağmen, savaş nedeniyle askıya alınmış altın standardının yeniden uygulanmaya başlamasıyla birlikte uluslararası ticaret 1929'a kadar düzenli bir şekilde arttı. Ancak bu geçici bir gelişmeydi, çünkü savaş öncesinin küreselleşme ortamını yaratan ulusal ve uluslararası dengeler artık tamamen bozulmuştu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında müttefiklerin Almanya'yı büyük tazminatlar ödemeye zorlaması Almanya ve müttefik güçler arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin düzelmesini engelledi. Savaş sonrasında uluslararası siyasi dengeler kadar piyasa ekonomisinde yaşanan yapısal değişimler de savaş öncesinin altın standardına dayanan dünya ekonomik düzeninin yeniden canlandırılması için uygun zeminin oluşmasına izin vermedi.

1929 Büyük Bunalımı patlak verdiğinde, gerek savaş öncesinin ekonomik düzeninin tam olarak yeniden kurulamamış olması gerekse aşağı yönlü fiyat ve ücret ayarlamasının artık mümkün olmadığı 1920 sonrasında değişen ekonomik ve politik koşullarında, halklarının ve çıkar gruplarının taleplerine kayıtsız kalamayan politikacılar, altın standardından çıkmak gibi alternatif politikalar üretmek yerine ekonomilerindeki daralma ve hızla artan işsizliği kontrol etmek amacıyla korumacılığa yöneldiler. Çünkü altın standardında yurt içi para arzı sahip olunan altın miktarına bağlı olduğu için bir ülkenin dış ticaret dengesi fazla vermediği, dolayısıyla yurt dışından altın gelmediği sürece genişlemeci para politikaları uygulayarak gelirleri artırma şansları yoktu. Ancak, ekonomilerini dışarıya kapatmakla ülkeler dünya ticaretinin, dolayısıyla da kendi ekonomilerinin daha da fazla daralmasına neden oldular.

ABD'de başlayan korumacı politikaların daha sonra Avrupa ülkelerine de sıçraması Büyük Bunalımın daha da derinleşmesine neden oldu. Büyük Bunalım ve artan korumacılığın sonucu olarak dünya ticareti 1929 başından daralmanın en dip noktasına ulaştığı Mart 1932'ye kadar %66 azaldı (Şekil 8). Çin örneğinde (%71) olduğu gibi bazı ülkelerde dünya ortalamasının da üzerinde olan dış ticaret daralması, işsizliği daha da artırarak yoksulluğun ve sosyal çalkantıların dünya çapında yaygınlaşmasında rol oynadı²⁸ ve Şekil 8'de görülen ürkütücü girdaba yol açtı.

²⁸ Fung (2009)

Şekil 8. Ocak 1929-Mart 1933 Arası Dünya Ticaretinde Daralma

Kaynak: League of Nations, aktaran Kindleberger (1986)

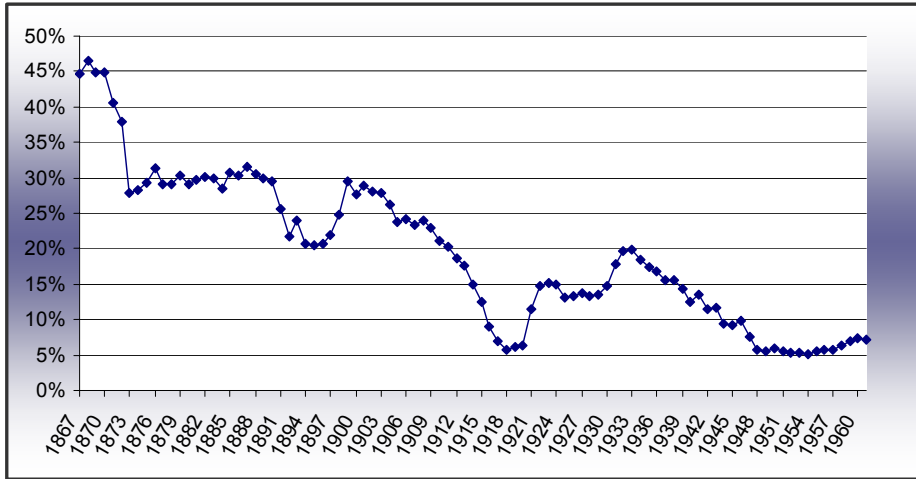
1929 Büyük Bunalımının ardından korumacılık önlemleri, o dönemde dış ekonomik ilişkiler konusunda bugüne kıyasla daha içe kapalı bir ekonomi olan ve bu yüzden de gümrük vergilerinin Avrupa ülkelerine kıyasla zaten hep yüksek olduğu ABD’de başladı. İç Savaş’tan itibaren ABD’nin temel dış ticaret politikası olan yüksek gümrük duvarları yalnızca sanayiye koruyup geliştirme yolu değil, gelir vergisinin olmadığı ülkede federal hükümetin önemli bir gelir kaynağıydı. Bu politika 1910’lara kadar ABD siyasetinde baskın olan Cumhuriyetçi Parti’nin de dayanak noktasıydı. Bu tarihlerde, gümrük vergilerinin yalnızca gelir sağlamaya yönelik olması gerektiğini ve serbest ticareti savunan Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle ABD’de korumacılık geleneğine son verildi. Gelir vergisi uygulamasının başlamış olmasının da etkisiyle 1913 yılında gümrük vergileri düşürüldü²⁹.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Cumhuriyetçilerin Kongre’de kontrolü tekrar ele geçirmelerinin ve 1920’de de başkanlığı geri almalarının ardından düşük gümrük vergileri deneyiminin sonlandırılacağı sinyalleri gelmeye başladı. Savaşın ardından Avrupa tarımının toparlanması nedeniyle önemli bir pazarını kaybeden tarım ve yine savaş sırasında güçlenen sanayi sektörünün bastırmasıyla 1921’de Acil Gümrük Yasası ve 1922’de Fordney-McCumber Yasası ile gümrük

²⁹ Irwin (1999)

vergileri yükseltildi ve Başkan'a gerekirse bunları %50 oranında artırma veya azaltma yetkisi tanındı. Ancak 1920'lerin ikinci yarısında dünya gıda fiyatlarının düşmesinin de etkisiyle ABD tarım sektörünün durumu daha da kötüye gidince 1928 Başkanlık seçimlerinin Cumhuriyetçi adayı Hoover tarım ürünlerinde gümrük vergilerinin artıracağını taahhüt etti. Gümrük tarifeleri üzerinde bir kez oynanmaya başlayınca da durmak mümkün olmadı. Sanayi sektöründen çeşitli çıkar gruplarının, özellikle KOBİ'lerin³⁰ daha fazla koruma talepleri de reddedilemedi. Gümrük vergilerinin sanayi sektörüne kıyasla yarı yarıya az olduğu ve 1920'den beri zor durumda olan tarım sektörünü rahatlatmak için yola çıkılmışken bütün sektörlerde gümrük vergilerini artıran 1930 Smoot-Hawley Gümrük Vergisi Yasası Kongre'de kabul edildi. Yasa 1922 Fordney-McCumber Yasası'na göre 890 malın gümrük vergilerini artırırken 82 kalemde indirimi öngörüyordu.

Şekil 9. ABD'de İthalat Ağırlıklı Gümrük Vergisi Oranları (%)

Kaynak: Irwin (2007)

ABD'de ithalat ağırlıklı gümrük vergisi oranlarını veren Şekil 9'un de gösterdiği gibi Büyük Bunalımın on yıl gibi çok uzun bir süre devam etmesinin nedenleri arasında sayılan 1930 Smoot-Hawley gümrük vergisi yasasının etkisi, 1922 Fordney-McCumber Yasası'na kıyasla çok daha fazla oldu. Bunun iki temel nedeni olduğunu söyleyebiliriz. O dönemdeki yaygın olduğu üzere Tablo 2'de verilen örneklerde görülebileceği gibi Smoot-Hawley Yasası'nın birim başına (spesifik) gümrük tarifelerinden oluşması ve konjonktürel dalgalanmaya bağlı olarak fiyatların genel seviyesinin yukarı olduğu kadar aşağı yönlü de hareket edebildiği bir dönemde ilk yasanın genişleme, ikincisinin ise daralma dönemine denk gelmesidir.

³⁰ Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme

Büyük Bunalımında fiyatların düşmesine bağlı olarak gümrük vergileri zamanla yüzde olarak çok yüksek oranlara çıkmıştır³¹. Toptan eşya fiyatlarındaki düşüşün 1930–1932 arasında %25’e ulaştığı³² göz önüne alındığında birim başına aynı kalmakla beraber gümrük vergileri iki yılda ortalama yüzde %33 artmış oluyordu. Smoot-Hawley yasası, yürürlüğe girdiği 1930’da gümrük vergilerini ortalama olarak %40,7’den %47’ye yükseltmişti. Ancak daha sonra hızla düşen fiyatlar, ithalat üzerindeki gümrük vergilerinin ortalama %60’a çıkmasına yol açtı³³. Örneğin, Haziran 1930’da fiyatı 3,3¢/lb olan şeker³⁴ üzerindeki gümrük vergisi %75’ken iki yıl sonra fiyatı 2,7¢/lb’e düştüğünde vergi oranı %93’e çıkmıştı.

Tablo 2 . Belirli Bazı Ürünler için ABD Gümrük Vergileri

Ürün	1913	1922	1930
Ham Şeker	1,26 ¢/lb	2,21 ¢/lb	2,50 ¢/lb
Sığır (> 200lb)	Gümrüğe tabi değil	1,50 ¢/lb	3,00 ¢/lb
Süt	Gümrüğe tabi değil	2,50 ¢/ galon	6,50 ¢/galon
Yağ	2,5 ¢/lb	8 ¢/lb	14 ¢/lb
Pik-demir	Gümrüğe tabi değil	75 ¢/ton	\$ 1,125 /ton
Deri	Gümrüğe tabi değil	Gümrüğe tabi değil	%10
Ayakkabı	Gümrüğe tabi değil	Gümrüğe tabi değil	%20
Kibrit	3 ¢/lb	8 ¢/lb	20 ¢/lb

Kaynak: Berglund, A., “The Tariff Act of 1930”, American Economic Review, 1930 (akt. Economist, 2008)

Smoot-Hawley gümrük vergisi yasasının Büyük Bunalımın derinleşmesi ve uzun sürmesinde etkili olmasının ikinci nedeni 1922 Fordney-McCumber Yasası’nın aksine küresel ekonomik kriz ortamında çıkarılmasıydı. Smoot-Hawley Yasası diğer ülkeleri de benzer korumacılık önlemlerini almaya kışkırtarak kriz nedeniyle zaten azalmakta olan uluslararası ticaretin daha da daralmasına neden olmuştur. Gerçekten de 1929 Büyük Bunalımının ardından ortaya çıkan korumacılığın nedenleri üzerine ampirik bir çalışma olan “Kim Neden Korumacılığa Yönelmiş: 1870–1938 Arasında Gümrük Vergileri”³⁵ adlı çalışma tüm dünyada gümrük vergilerinin yükselmesinin on olası nedeni arasında en etkili olanının iki savaş arasında dünya ekonomisinin en önemli oyuncusu haline gelen ABD ve onun Smoot-Hawley Vergi Yasası ile somutlaşan korumacılık politikası olduğu sonucuna

³¹ Crucini (1994)

³² Statistical Abstract of US (1940)

³³ Irwin (1999)

³⁴ Kindleberger (1986)

³⁵ Blattman, Clemens ve Williamson (2003)

varıyor. Dış ticaret politikasının en eski ve en çok kullanılan araçlarından biri olan gümrük vergilerinin başlıca iki amacının yerli sanayiye dış rekabete karşı korumak ve devlet hazinesine gelir sağlamak olduğu göz önüne alındığında Blattman, Clemens ve Williamson'ın (2003) ele aldığı on neden iki başlık altında toplanabilir.

Yerli sanayiye dış rekabete karşı korumaya yönelik nedenler:

İhracat payı: Bir ülkenin ihracatı milli gelirine kıyasla düşerse, bir sonraki dönemde o ülkenin gümrük vergilerini artırması beklenir.

Kişi başına milli gelir: Bir ülkedeki beceri düzeyini olarak kullanılan bu belirleyici arttıkça, o ülkenin sanayi sektörünün rekabet gücü olduğu dolayısıyla korumacılığa yönelmeyeceği beklenir.

Ticaret ortağı ülkenin gümrük vergileri: Başlıca ticaret ortaklarının yüksek gümrük duvarlarıyla karşılaşan ülkelerin bir sonraki dönemde korumacılığa yönelmesi beklenir.

Başlıca ticaret ortağına uzaklık: Başlıca dış ticaret ortağına uzaklık arttıkça yüksek taşıma maliyetinin doğal koruma sağlayacağı, dolayısıyla gümrük vergilerini artırmak gerekmeyeceği beklenir.

Demiryollarının uzunluğu: Demiryollarının en azından ülkelerin iç kesimlerine doğal koruma sağlayacağı göz önüne alındığında, uzunlukları arttıkça gümrük vergileri yoluyla yapılan korumacılığın artması beklenir.

Şehirleşme: Şehirleşmenin artmasıyla şehirlerde yoğunlaşan yerel sanayinin lobi faaliyetlerini artırması ve korumacılık amaçlı gümrük vergilerinin artması beklenir.

Gelir sağlamaya yönelik nedenler:

Nüfus: Büyük nüfuslu ülkelerde iç pazarın da büyük olacağı düşünüldüğünde yerli şirketlerin iç pazara yönelme şansı olması ve yine büyük nüfusun nüfus yoğunluğunu beraberinde getirmesi ile sağlanan vergi toplama kolaylığının, hükümetlerin gümrük gelirlerine ihtiyaç duymalarını engellemesi, dolayısıyla büyük nüfuslu ülkelerin korumacılığa yönelmemesi beklenir.

Enflasyon oranı: İncelenen dönemde malın satış değeri üzerinden belli bir yüzde (ad valorem) değil birim başına (spesifik) gümrük vergileri yaygın olduğu için enflasyon arttıkça gümrük vergilerinin yüzde olarak azalması beklenir.

Yönetim biçimi: Merkezi yönetime sahip ülkelerin federal yönetime sahip olanlara kıyasla içeriden vergi toplamalarının daha kolay olduğu göz önüne alındığında gümrük vergilerine daha az ihtiyaç duymaları beklenir.

Dış ticaret hadleri: Dış ticaret hadlerinin korumacılığa etkisi iki yönde de olabilir. Eğer korumacılık gelir sağlamaya yönelik ise bunlarda meydana gelen iyileşme, bir sonraki dönemde gümrük vergilerine daha az ihtiyaç duyulmasına neden olur. Yerli sanayiye dış rekabete karşı korumaya yönelik korumacılık baskın ise sanayileşmiş dış ticaret ortaklarındaki verimlilik artışına bağlı mamul mal fiyatlarındaki düşüştü kaynaklanan dış ticaret hadleri iyileşmesi durumunda gümrük vergilerinin artması beklenir.

1870–1938 arasında yedisi sanayileşmiş toplam 35 ülkenin ortalama gümrük vergilerini inceleyen Blattman, Clemens ve Williamson (2003), yukarıda sıralanan on belirleyicinin beklenen etkiyi yarattığı sonucuna varmakla beraber incelenen 70 yıl içinde bir ülkenin gümrük vergilerinde artışa neden olan en önemli belirleyicinin “ticaret ortağı ülkenin gümrük vergileri” olduğunu belirtiyor. Bu bulgu, 1929 Bunalımının başladığı Ekim ayından Smoot-Hawley gümrük vergisi yasasının çıktığı Mart 1930’a kadar %14 azalan uluslararası ticaretin, sonraki dönemde neden %66’ya varan oranda azaldığını da açıklıyor.

Uluslararası ticaretteki düşüştü dünyanın en büyük ve en zengin ekonomisi olan ABD’nin yanı sıra, Büyük Bunalımı bahane ederek korumacı önlemler alan İngiltere’nin de rolü büyüktü. Yüz yılı aşkı bir süredir serbest ticaret yanlısı olan ve bunu bütün ülkelere kabul ettirmeye çalışan İngiltere’nin korumacılığa yönelmesinin ve gümrük vergilerini yaklaşık 2,5 kat artırmakla kalmayıp ithalata kota koyma kararının diğer ülkeler üzerindeki etkisi büyük oldu³⁶.

- ABD ve İngiltere’nin korumacı politikalarına misillemede bulunarak gümrük vergilerini 1928-1935 arasında ortalama %8’den %30’a çıkararak 3,75 kat ile en yüksek oranda artıran ülke Almanya idi.
- Almanya’dan sonra en yüksek gümrük vergisi artışının 3,2 ile İtalya tarafından yapılması Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve iki dünya savaşı arasında da süren ülkeler arası çatışmaların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

³⁶ Capie (1994)

- Ancak ABD ve İngiltere'nin korumacılık politikası müttefik ülkelere de sıçradı. Almanya ve İtalya'ya kıyasla daha düşük olmakla beraber Fransa ve İsviçre'de de gümrük vergileri yaklaşık 2,5 kat arttı.
- Danimarka, Çekoslovakya, Belçika ve Hollanda'da da sonuçta %10'u aşmasa da gümrük vergileri 2,5 kat arttı.
- Hindistan'da 1920–1939 arasında gümrük vergileri ortalama %5,5'ten %27,5'e çıkararak 22 puan yükseldi.
- Mısır'da yine 1920–1939 arasında gümrük vergileri ortalama 36,7 puan arttı.
- Türkiye'de de 1923–1937 döneminde gümrük vergileri ortalama 34,1 puan yükseliş gösterdi.
- Güney Amerika'da gümrük vergilerinin zaten çok yüksek olduğu Kolombiya ve Uruguay dışında tüm ülkelerde gümrük vergileri arttı.

Daha da kötüsü, 1930'ların ortalarına gelindiğinde gümrük vergilerindeki artışın ithalatlarını yeterince azaltmadığını gören on altı Avrupa ülkesi, Fransa örneğini izleyerek ithalata kota koymaya başladı. ABD ve İngiltere'nin korumacılığa yönelmesi karşısında yalnızca yukarıda sıralanan ülkeler değil Kanada, Küba, Meksika, Avustralya gibi ülkeler de gümrük vergilerini artırdı³⁷. Buna karşılık, Japonya, Yeni Zelanda, İsveç, Danimarka ve Macaristan'ın gümrük vergilerinde bu dönemde önemli bir değişiklik olmadı³⁸. Eichengreen ve Irwin'e göre bu farklılıkların arkasında ülkelerin izlediği döviz politikası yatıyor. Altın standardına bağlı kalan Fransa, Belçika, Hollanda ve İsviçre, diğer ülkelerin paralarının değerini düşürerek elde ettikleri rekabet gücü ile başa çıkabilmek, daha açık bir ifadeyle, ödemeler dengesini güçlendirmek ve böylece altın kayıplarının önüne geçmek için dış ticareti sınırlayıcı önlemler almak zorunda kaldılar. Bu şekilde talebi yerli mallara yönlendirerek işsizlik artışını durdurmayı da umuyorlardı. Altın standardını terk ederek para birimlerinin değer kaybetmesine izin veren ülkeler³⁹ ise yalnızca ödemeler dengesini düzeltmekle kalmadı, artık para birimlerini savunmak zorunda olmaları sayesinde faiz indirimi gibi genişlemeci para politikaları uygulayarak bunalımdan daha çabuk çıktılar. Ancak hem uygulayan ülkeyi hem de diğerlerini olumlu etkileyen genişlemeci maliye politikalarının kabullenilmediği hatta tam olarak anlaşılmadığı bu dönemde, sadece genişlemeci para politikası uygulayan bu ülkeler

³⁷ Capie (1994)

³⁸ Eichengreen ve Irwin (2009)

³⁹ İngiltere, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç ve Danimarka.

bundan yararlanırken diğerlerinin zararı daha da arttı. Gerçekten de genişlemeci para politikaları uygulayan ülkelerin sanayi üretimleri yalnızca 1929–32 arasında gerilemişken, altın standardına bağlı kalan Fransa, Belçika, Hollanda ve İsviçre 1936 yılına kadar küçülmeye devam etti.

1929 Büyük Bunalımının neden çıktığı konusunda iktisatçılar arasında farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte neden bu kadar uzun sürdüğü konusunda bir fikir birliğine varılmış görünüyor. Genişlemeci para ve maliye politikaları uygulamak bir yana altın standardına bağlı kalmaları gibi nedenlerle pratikte ekonomiyi daha da daraltıcı politikalar uygulamış olmalarının yanı sıra dünya ticaretinin daralmasına yol açan ABD'nin başlattığı korumacılık önlemlerinin dünyaya yayılması Büyük Bunalımın 10 yıl sürmesinde etkili oldu.

ABD'de Smoot-Hawley yasasından sonra gümrük tarifelerini belirleyen bir gümrük vergisi yasası çıkmadı. Ancak ABD'nin 1933'te altın standardını terk ederek para birimini devalüe etmesinin ve genişlemeci para ve Keynesyan maliye politikaları uygulamaya başlamasının ardından yükselen genel fiyat düzeyi, Smoot-Hawley yasasındaki gümrük tarifelerinin etkisinin oransal olarak düşmesinde belirleyici oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan enflasyonun da etkisiyle 1932–1950 arasında ABD'nin ithalat ağırlıklı gümrük vergisi %20'den %5'e düştü. Bu düşüşte 1932'de iktidara gelen serbest ticaret yanlısı Demokratların uyguladığı politikalar da etkili oldu. Dünya çapında süren bunalımın dış ticarete tek taraflı gümrük vergileri indirimini iç politika açısından imkânsız hale getirmesi nedeniyle ABD hükümeti Karşılıklı Ticaret Antlaşması Yasası ile dış ticareti canlandırmayı düşündü. 1934 yılında çıkarılan yasa, ABD başkanına kongre onayı gerekmeksizin diğer ülkelerle karşılıklı ticaret görüşmeleri yürütme ve gümrük vergilerini yine karşılıklı olarak düşürme yetkisi veriyordu⁴⁰.

Karşılıklı Ticaret Antlaşması Yasası'na dayanarak ABD birçok ülke ile gümrük vergilerini karşılıklı olarak indirdi. Ayrıca bu yasa, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kurulan ve 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) dönüşerek günümüzde de uluslararası ticaretin temel çerçevesini oluşturan Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması'na (GATT) zemin oluşturdu. GATT ve devamında DTÖ çerçevesinde yapılan çok taraflı anlaşmalar, kazanılmış hakları güçlendirerek serbest ticaret politikalarının sürdürülebilmesinde rol oynadı. Geri dönüşün daha maliyetli olmasını da sağlayan DTÖ, bu tür politikalara istikrar ve güvenilirlik kazandıran kurumsal bir araç işlevi gördü. Öyle ki,

⁴⁰ Bordo, Goldin ve White (1998)

1948 yılında 60 milyar dolarken 2007 yılında 14 trilyon dolara ulaşan dünya ticaretinin %95'i DTÖ üyelerince gerçekleştirildi⁴¹.

VI. Büyük Bunalımın Nedenleri Işığında Kriz ve Korumacılık

Gerek uluslararası ticaret hacminin daralması ve işsizliğin artma eğilimine girmesi gibi olumsuz gelişmeler, gerekse krizin ABD kaynaklı olması ve ikinci küreselleşme çağının ardından gelmesi, ilk küreselleşmenin ardından gelen 1929 bunalımı ile bugünkü kriz arasında paralellik kurulmasına neden oldu. Bu yaklaşım Büyük Bunalım gibi bu krizin de derinleşerek uzun yıllar süreceğine dair endişeleri beraberinde getirdi. IMF'nin Dünya Ekonomik Görünümü Nisan 2009 raporunda yer alan ülke ekonomilerine ilişkin tahminler, 2008 Ekim ayı raporundaki ve sonradan yapılan düzeltmelerdeki tahminlere kıyasla daha olumsuz ve önceki raporlarda yalnızca durgunluğa girmesi beklenen dünya ekonomisinin 2009'da yüzde 1,3 küçüleceği öngörülüyor.

Eylül 2008'den itibaren küresel boyuta taşınan kriz etkisini uluslararası ticaret alanında da göstermeye başladı. Rapora göre önceki üç küresel krizde azalmayan uluslararası ticaretin 2009'da %12 ile son elli yılda ilk kez düşmesi bekleniyor. Bir yandan uluslararası ticaret hacmi daralırken diğer yandan da işsizliğin artma eğilimine girmesi endişeleri daha da artırdı.

Bu endişelerin ne ölçüde geçerli olduğunu Büyük Bunalımı tetikleyen ve yaygınlaştıran unsurların ışığında bugünkü krizi inceleyerek görmek mümkün olabilir. Çünkü tıpkı 1929 Bunalımında olduğu gibi kriz ortamını oluşturan yapısal değişiklikler ile ABD kaynaklı ve küresel dengesizlikler ve bunlara yönelik çözüm önerileri getirilip getirilmediği ortaya konmadan krizin ne kadar süreceğini kestirmek mümkün değil.

1929 Büyük Bunalımının nedenleri konusunda iktisatçılar zamanla değişen farklı görüşler öne sürmekle beraber önceleri çöküşün sorumlusu olarak iş dünyasının, özellikle de bankacıların tehlikeli finansal faaliyetleri gösterildi. Aynı şekilde son krizin ABD tutsat (mortgage) piyasalarında 2006 yılında başlayan dalgalanmanın, 2007'den itibaren önce kredi sonra da likidite krizine dönüşerek küresel boyuta ulaşması nedeniyle, borçlulardan, kredi veren kuruluşlara, menkul kıymet ihraç edenlerden, kredi derecelendirme kuruluşları ve yatırımcılara kadar tüm mortgage piyasası tarafları bu krizden sorumlu tutuluyor. 2 Nisan 2009 tarihinde yapılan G20 zirvesinin sonuç bildirgesinde de küresel krizin nedeninin finansal sektör, finansal düzenleme ve bunları denetleyen

⁴¹ WTO (2009)

sistemdeki ciddi yetersizlikler olduğu belirtiliyor. Ancak tıpkı 1929 Bunalımı üzerine yapılan çalışmaların gösterdiği gibi krizi tetikleyen ne olursa olsun bunalıma dönüşmesini engellemek için kriz ortamını oluşturan yapısal değişiklik ve/veya küresel dengesizlikler olup olmadığını saptamak ve varsa bunlara yönelik çözümler üretmek gerekiyor.

1929 Bunalımı gibi bugün içinde bulunduğumuz kriz de ABD’de başladı. O nedenle Büyük Bunalımı ABD’ye özgü, ulusal düzeydeki nedenlere bağlayan çalışmalar bugünkü krize ışık tutabilir. Bunlar arasında bunalımı reel sektör dengesizliklerine bağlayanlardan yatırım harcamalarına odaklananlar, 1928-29’da ABD ekonomisinde yatırım fazlası, 1929-30’da da eksik yatırım olmasının krizi tetiklediğini; tüketim harcamalarına odaklananlar ise krizi 1929’da borsadaki çöküşün servet düşürücü etkisi nedeniyle tüketimdeki ani düşüşün tetiklediğini savunuyor. Gerçekten de New York borsasında Dow-Jones sanayi endeksi, “Kara Perşembe” olarak anılan 24 Ekim 1929 günü neredeyse yarı yarıya azalmıştı. Eylül 2008’den itibaren küresel bir nitelik kazanan bu krizde New York borsasında bu boyutta bir düşüş yaşanmadı.

Büyük Bunalımı parasal nedenlere bağlayan görüşler, ABD borsasında 1928–29 yıllarında yaşanan aşırı yükselişten kaynaklanan kaygıların 1928’den itibaren sıkı para politikaları uygulanmasına neden olduğunu, bunun da tüketim ve yatırım harcamalarını kısırarak krizi tetiklediğini öne sürüyor. Bugün ABD ekonomisine baktığımızda ne yatırımlarda⁴² ne de para politikalarında kriz çıkaracak boyutta bir dalgalanma görüyoruz. Ancak bu, kriz öncesinde ABD ekonomisinin dengede olduğu anlamına gelmiyor. ABD’nin gerek 2004–2007 döneminde büyük oranda açık veren merkezi kamu bütçesinin⁴³ gerekse 2004’ten bu yana yıllık 500 milyar doların üzerinde seyreden cari işlemler açığının, krizin ortaya çıkmasına zemin oluşturduğu yadsınamaz. Özellikle krizi tetikleyen sorunlu kredilerin büyük kısmını oluşturan yüksek riskli eşik altı tutsat (subprime mortgage) kredilerinin ve bunlara dayalı türev ürün piyasalarının çok hızlı büyümesi bu dengesizlik sayesinde mümkün olabilmıştır.

Büyük Bunalım üzerine yapılan çalışmalar, bunalımı yalnızca ABD’nin ulusal boyuttaki dengesizliklerine değil kriz ortamını oluşturan uluslararası ekonomik ve politik koşullar ile yapısal değişikliklere de bağlıyor. Sırasıyla Birinci Dünya Savaşı’nın bozduğu uluslararası dengelerin

⁴² 2005 ve 2007 yılları arasında ABD’de sabit sermaye oluşumunun GSYİH’ya oranı sırasıyla %19,2, %19,3 ve %18,4 (OECD Country Statistical Profiles).

⁴³ ABD merkezi bütçesi 2004-2007 döneminde, sırasıyla GSYİH’sının %4,4, %3,3, %2,2 ve %2,9’u oranında açık verdi (World Development Indicators).

savaşın ardından yeniden kurulamamasını ve altın standardını bunalımın asıl nedenleri olarak gören bu çalışmaların ışığında küresel krize baktığımızda ise konuyu üç farklı açıdan değerlendirmek gerekiyor. Bunlardan ilki, krize karşı küresel işbirliğini imkânsız hale getiren Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Versailles Anlaşması'yla askeri boyuttan ekonomik boyuta taşınarak iki dünya savaşı arasında da süren ülkeler arası çatışmaları bunalımdan sorumlu tutan yaklaşım. Bugün dünyanın başlıca ekonomileri arasında benzer bir çatışma ortamının bulunmamasının, ülkeler arasında işbirliğini mümkün kılarak küresel krizin Büyük Bunalıma kıyasla daha kısa sürede sona ermesine katkıda bulunacağını söyleyebiliriz. G20 liderlerinin, para ve maliye politikalarını işbirliği içinde ve diğer ülkelere etkilerini göz ardı etmeden yürütecekleri ve devalüasyon yarışından uzak duracakları konusunda güvence vermeleri de bu savı destekliyor.

İkincisi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde yürüyen küresel ekonomik sistemin savaştan sonra tam olarak yeniden kurulamamış olmasıyla ilintili. Kindleberger (1986) savaş öncesinde uluslararası finans sisteminin, o dönemin tek güçlü ülkesi olan İngiltere tarafından koordine edildiğini, oysa savaş sonrasında uluslararası ticarete bu dönemde hızla büyüyen ABD başta olmak üzere başka ülkelerin ağırlığının artmasıyla birlikte İngiltere'nin bu özelliğini kaybettiğini belirtiyor. Başka bir ülkenin de liderliği alacak kadar güçlenmemiş olduğu iki savaş arası dönemde uluslararası uyumun ortadan kalktığını, bunun Büyük Bunalımın en önemli nedeni olduğunu söylüyor. Bu değerlendirmeden hareketle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods'da kurulan uluslararası finans sisteminde ABD'nin liderliği almasıyla uluslararası düzenin tekrar kurulduğu söylenebilir. Kindleberger (1986) Büyük Bunalım deneyiminin ışığında lider bir ülkenin ekonomik krizlerin bunalıma dönüşmesini engellemek için yapması gerekenleri de sıralıyor:

- Korumacılıktan kaçınarak, fiyatları baskı altında olan malların piyasasını açık tutmaya çalışmalı;
- Uzun vadeli ve konjonktür karşıtı ya da en azından istikrarlı bir şekilde borç vermeli;
- Döviz kurlarını istikrar altında tutacak bir sistem kurmaya çalışmalı;
- Makroekonomik politikalarda ülkeler arası işbirliğine gitmeli ve
- Finansal krizlerde son borç veren merci görevi yapmalı.

Son G-20 toplantısının sonuç bildirgesi, bu önlemlerin IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların desteğiyle alınmakta olduğunu gösteriyor. Ayrıca, ABD'nin bugün de liderliğini

sürdürebilecek güçte olmasının küresel krizin bunalıma dönüşerek uzun yıllar devam etme ihtimalini azalttığını savunabiliriz. Bununla birlikte, özellikle Çin ve Hindistan'ın küresel ekonomiye katılmasının ardından gözlemllediğimiz uluslararası dengesizliklerin en büyüğünün Çin ve diğer Asya ülkelerinin cari işlemler fazlası ile finanse edilen ABD'nin dev cari işlemler açığı olduğu yadsınamaz. Bu durum, uluslararası ticarete ağırlığın Güney ve Güney Doğu Asya'ya kayması ile bir arada değerlendirilince, dünya finans sisteminde değişim ihtiyacı olasılığının tamamen göz ardı edilmemesi gereği ortaya çıkıyor. Gerçekten de son altmış yılda Kuzey Amerika'nın dünya ticaretindeki payı %15 azalırken Asya ülkelerinin payında yaklaşık aynı oranda artış oldu.

Büyük Bunalımı kapitalizme özgü yapısal değişikliklere uyum süreci olarak gören üçüncü yaklaşım Frieden (2006) tarafından gündeme getirildi. Buna göre, Birinci Dünya Savaşı öncesinde varolan ekonomik yapı, uluslararası ekonomik ilişkileri kolaylaştıran altın standardı ile uyumluydu. Altın standardı ülkenin değişen uluslararası ekonomik koşullara ne pahasına olursa olsun içeride uyum sağlamasını gerektiriyordu. Ödemeler dengesi açığı olan bir ülkenin altın ve döviz rezervlerini tüketme ve ithalat yapamaz hale gelme tehlikesi karşısında tek şansı ülke içinde fiyat düşüşünü kabul etmek, yani deflasyona razı olmaktı. Bu dönemin ekonomik yapısı genel olarak küçük şirketler, küçük çiftlikler ve bir araya gelmemiş işçilerden oluşuyordu. Mal ve emek piyasalarının tam rekabetçi olduğu bu ortamda, talep düştüğü zaman fiyatların, işsizlik arttığı zaman da ücretlerin düşmesine direnebilecek bir ekonomik oyuncu yoktu.

Oysa 1920'lerden itibaren piyasada oluşan fiyatı kabul eden küçük ekonomik oyuncuların yerini ücretlerin düşmesine direnecek sendikalarla kendi fiyatlarını belirleme gücü olan oligopoller almaya başladı. Bu yapısal değişikliğe uygun çözümün üretilmesi gecikince kriz bunalıma dönüştü. Çözüm için yalnızca altın standardının terk edilmesi değil büyük ekonomik oyunculara uygun büyük devletin, yani gerektiğinde genişlemeci ekonomi politikaları uygulayarak ekonomiye müdahale edebilecek mali kaynağa sahip devletin ortaya çıkması gerekti.

İçinde bulunduğumuz küresel krize bu açıdan baktığımızda, öncelikle son dönemde kapitalizmde benzer bir yapısal değişiklik olup olmadığını saptamak gerek. 1990'dan bugüne yaşadığımız ikinci küreselleşme dalgasında dünya çapında artan yatırımlarıyla, genişleyip yetkinleşen üretim ve tedarik, hatta hizmet zincirleriyle çokuluslu şirketler çok önemli bir rol oynamaya başladı. Bu gelişmelerin kapitalizme özgü yapısal bir değişikliğe işaret edip etmediği üzerinde düşünmeye başlamakta yarar var. Frieden'in yaklaşımı ışığında, nasıl piyasaya büyük ekonomik oyuncuların egemen olmaya

başlamasıyla diğer ekonomik oyuncu, yani devlet büyümeden Büyük Bunalım sona ermemişse, içinde bulunduğumuz küresel krizden çıkmak için çok uluslu şirketler örneğinde olduğu gibi uluslar üstü olmaya başlayan ekonomik oyunculara uluslar üstü bir düzen kurmak gerekebilir.

Özellikle çok hızlı hareket eden ve sürekli yeni ürünler/yöntemler ortaya çıkaran uluslararası finans piyasaları karşısında ulusal düzeydeki denetleme ve düzenleme çabaları yetersiz kalıyor. Ancak ulus devletlerden oluşan bir dünyada etkin uluslararası denetim mekanizmaları yaratmak çok zor görünüyor. Yine de G20 Nisan zirvesinin sonuç bildirgesine finansal sistemi güçlendirmeye ilişkin bir deklarasyonun eklenmesi ve bu çerçevede bütün G20 ülkeleri, Finansal İstikrar Forumu üyeleri⁴⁴, İspanya ve Avrupa Komisyonundan oluşacak yeni bir Finansal İstikrar Kurulu (FİK) oluşturulmasına karar verilmesi, küresel krizin 1929 benzeri bir bunalıma dönüşmesini engelleme yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmeli.

Büyük Bunalım üzerine yapılan çalışmalar, 1929 krizini tetikleyen yukarıda incelediğimiz unsurların yanında, krizinin yaygınlaşmasına neden olarak Büyük Bunalıma dönüştüren unsurları da ortaya koyuyor. Bunlar arasında bunalımın başladığı ülke olan ABD'den kaynaklananlar, para arzının %33 azalmasına yol açan banka iflasları ve 1930 Smoot-Hawley gümrük vergisi yasası olarak gösteriliyor. ABD'de 2007 sonunda etkilerini hissettirmeye başlayan finans kaynaklı krizin, Eylül 2008'de Lehman Brothers'ın batışına göz yumulmasıyla birlikte küresel krize dönüşmesi ABD'nin aynı hatayı tekrarlaması olarak değerlendirilmeli. Ancak 1929'dan farklı olarak başka bankaların batmasının engellenmeye çalışılması, biraz gecikmeyle de olsa Büyük Bunalım deneyiminin hatırlandığını gösteriyor.

1929 Bunalımının nedenleri üzerine yapılan çalışmalara göre, bunalımı yaygınlaştıran uluslararası unsurlardan ilki altın standardına dayanan küresel finans sistemiydi. Altın standardı, ABD başta olmak üzere birçok ülkenin para otoritelerini şoklar karşısında deflasyonist politikalar uygulamaya sevk etmişti. Sabit kurlar bu şokların diğer ülkelere yayılmasına yol açmakla kalmamış, konvertibilitenin korunması ülke içinde canlandırıcı para politikalarının uygulanabilmesini engellemişti. Ayrıca bu sistemde para arzının rezervler tarafından belirlenmesi nedeniyle merkez bankaları dünyadaki sınırlı altın arzından daha fazla pay edinebilmek için aralarında kıyasıya mücadele etmeye başlamışlardı. 1932 sonlarında dünya ekonomisi içindeki paylarına kıyasla altın

⁴⁴ G-7 ülkelerine (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD) ek olarak Hollanda, İsviçre, Hong Kong ve Singapur.

rezervlerini çok fazla artıran Fransa ve ABD (sırasıyla %28 ve %35), diğer ülkelerin altın rezervlerinin erimesine, dolayısıyla da para arzlarının düşmesine neden oldular.

1929'da yürürlükte olan altın standardından farklı olarak günümüzde yaygın olan serbest dalgalı kur rejimleri altında cari açık sorunuyla karşı karşıya kalan ülkelerde ulusal paraların otomatik olarak değer kaybetmesi orta vadede dış talebin daha hızlı artması yoluyla bu ülkelerin krizden çıkmasını kolaylaştırabilir; üstelik "Komşunun canı çıksın" şeklinde de algılanmaz. Böylece, 1931'de İngiltere'nin altın standardını terk ederek sterlinin değerini düşürmesinin ardından yaşanan devalüasyon yarışına yol açmayacağı için uzun vadede de etkili olur. 1930'larda bu yarış, ülkelerin para birimlerinin birbirine karşı değerini sonuçta eski haline getirmiş, ancak süreç içinde belirsizliği artırarak kriz ve korumacılık nedeniyle zaten daralmakta olan uluslararası ticareti çökertip bunalımın yaygınlaşmasına neden olmuştu. Küresel krizin başlamasıyla birlikte, paranın güvenli liman olarak gördüğü ABD tahvillerine yönelmesi de serbest dalgalı kur rejimi uygulayan birçok ülkenin para birimlerinin dolara karşı değer kaybetmesine yol açtı. Bu sayede Türkiye'nin de içinde olduğu bu ülkelerin klasik anlamda rekabet gücünün artmış olması, devalüasyon yarışına girmelerinin önünde bir engel oluşturdu⁴⁵.

Büyük Bunalımı yaygınlaştıran uluslararası unsurlardan ikincisi ABD'de uygulanmaya başlayan korumacılığın misilleme yoluyla tüm dünyaya yayılması sonucunda zaten krizin gelir azaltıcı etkisi nedeniyle düşmekte olan uluslararası ticaretin çökmesiydi. Ancak 1929'da korumacılık önlemlerinin ilk başvurulduğu ülke olan ABD, bugün o günden çok farklı bir konumdadır. 1929 şartlarında ABD, yalnızca coğrafi açıdan değil uluslararası ilişkiler açısından da dünyanın geri kalanından soyutlanmış durumdaydı. Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış, dünya liderliğine soyunmamış bir ABD vardı o gün. Bugün ise dünyanın tek süper gücü olarak hem askeri hem siyasi hem de ekonomik anlamda, var olan dünya sisteminin en büyük savunucusu olan ABD'nin bu konumuyla, korumacılık çağrılarını uygulamaya geçirmesi beklenmemeli. Gerçekten de ekonomik destek paketine Senato'daki görüşme aşamasında eklenmeye çalışılan "Amerikan Malı Kullan" tarzı söylemler son aşamada yumuşatıldı.

ABD bir yana, 1947'den bu yana sürdürülen çok-terafli ticaret görüşmeleri sonucunda serbest ticaret alanında ulaşılan istikrarlı ticari ilişkilerin ve elde edilen kazanımların bazı ülkelerin tek taraflı olarak alacakları kararlarla kurban edilmesine Dünya Ticaret Örgütü üyesi ülkelerin izin vermesi

⁴⁵ Newfarmer ve Gamberoni (2009)

mümkün değildir. Bu şartlar altında tek taraflı olarak gümrük duvarlarını yükseltme kararı alan ülkeler ise DTÖ üyeliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır. Gümrük duvarlarını tek taraflı olarak yükseltmenin maliyeti ülkenin bütün ihracatının gümrük duvarlarıyla karşı karşıya kalması olacağı için 1930'lardan farklı olarak bugün korumacılık kararı almadan önce hükümetlerin birkaç kez düşünmesi gerekecektir.

Günümüz koşullarının 1929'dan diğer bir önemli farkı da Büyük Bunalım sırasında hızla daralan talep ve üretim koşulları karşısında hükümetlerin uygulamaya koyabilecekleri maliye politikası ve para politikasının o tarihsel dönemde gündemde olmaması nedeniyle altın standardı altında tek politika seçeneği olarak gördükleri korumacılığa yönelmeleridir. Altın standardı altında yurt içi para arzı sahip olunan altın miktarına bağlı olduğu için bir ülkenin dış ticaret dengesi fazla vermediği, dolayısıyla yurt dışından altın gelmediği sürece genişlemeci para politikası uygulama şansı yoktu. Büyük Bunalımdan çıkışın yolunu gösteren John Maynard Keynes'in önerdiği maliye politikaları ise ancak o dönemin ardından dünya çapında kabul görmeye başlamıştır. Bugün karşı karşıya kaldıkları küresel krizde birçok ülke tarafından uygulamaya sokulan canlandırma paketleri, yalnızca kendi ekonomilerini değil ithalat yaptıkları ekonomileri de olumlu yönde etkilediği için onları 1930'lardakine benzer korumacı önlemler almaya itmiyor. Ancak bu kez de "Amerikan Malı Kullan" örneğinde olduğu gibi genişlemeci mali politikalar uygulayan ülkelerde korumacılık çağrılarının artma riski var. Bu nedenle sorunun detayları değişse de çözüm aynı: Ülkeler maliye ve para politikalarını işbirliği içinde belirlemeli⁴⁶.

İçinde bulunduğumuz küresel krizde, korumacılık tehdidinin Büyük Bunalım dönemindeki kadar güçlü olmamasının bir nedeni de bugün ülkelerin birbirlerine olan bağımlılığının 1930'lara kıyasla çok artmış olmasıdır. Bu karşılıklı bağımlılık kendini yalnızca üretim ve tedarik zincirleri ve aramalı ithalatı ile değil hizmet alımları ile de gösteriyor. Ayrıca bugün ülkelerin çoğu için ihracat, ithal ikamesinden çok daha öncelikli.

Son olarak, çokuluslu şirketler uluslararası yatırımlar yoluyla gerçekleştirdikleri rekabet ve etkinlik alanındaki kazanımlarının ekonomik durgunlukla mücadele etmek için başvurulacak korumacılık önlemlerine feda edilmesine razı olmayacaklardır. Son çeyrek asırda hızlanan küreselleşme ile dış ticaret ve uluslararası sermaye hareketleri artmakla kalmadı, üretim, hatta hizmetler uluslararası boyuta taşındı. Bugün uluslararası ticarete yaşanan hızlı ve sert düşüşün günümüz küresel

⁴⁶ Eichengreen ve Irwin (2009)

ekonomisinin uluslararası üretim zincirleri ile birbirine dikey olarak bağlanmış olmasından kaynaklanması, bu daralmayı ve maliyetleri daha da artıracak korumacılık önlemlerine başvurulma riskini azaltıyor.

Tüm bu nedenlerle ilkinin aksine ikinci küreselleşme dalgasının ardından korumacı eğilimlerin çok hızlı güçlenme ihtimali zayıftır. Ancak yine de korumacılığın tekrar ortaya çıkmasına yol açabilecek olumsuz gelişmelerin üzerinde durmak gerekmektedir. Bunlardan ilki uluslararası boyutta serbest ticaretin daha da genişlemesi için harcanan çabaların son yıllarda zayıflamasıdır. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi için kilit rol oynayan ve bugünkü Dünya Ticaret Örgütü'nün önceli olan GATT (Gümrük Vergileri ve Uluslararası Ticaret üzerine Genel Anlaşma) Sekreteryası'nın kurulduğu 1947'den günümüze kadar büyük kazanımlar sağlanmıştır. Sadece sanayileşmiş ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde de yüksek gümrük vergilerinin tek başına sanayileşmeyi getirmedeği, küresel pazarda rekabet edemeyen hiçbir ulusal şirketin uzun vadede ayakta kalamayacağı artık iyice anlaşılmıştır. Buna rağmen, 1990'lı yıllara kadar özellikle sanayi ürünleri ticaretinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde serbestliğin tesis edilmesi açısından büyük başarılarla imza atan dünya ticaret görüşmeleri, 1994'de anlaşmaya bağlanan Uruguay Turu'nun ardından tıkanma noktasına gelmiştir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Sanayileşmiş ülkelerin, görüşmeler kapsamına alınan hizmet sektörleri alanında gelişmekte olan ülkelerin pazarlarını daha hızlı açmalarını ve fikri mülkiyet haklarının korunması konusunda daha hızlı önlem almalarını istemeleri önemli bir sıkıntı yaratmıştır. Tarım alanında sanayileşmiş ülkelerin devam eden dolaylı ve dolaysız korumacı yaklaşımları ile Brezilya, Hindistan ve Çin gibi büyük gelişmekte olan ülkelerin görüşmeler çerçevesinde güçlerini daha fazla ortaya koymaya başlamaları da belli başlı ülkeler arasında anlaşma zemini bulunmasını zorlaştırmıştır. 2008 yılındaki görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması gelişmiş ülkelere tarım alanında alınan tavizler ile gelişmekte olan ülkelere sanayi ürünlerinde talep edilen tavizler arasındaki dengesizliğe bağlanmaktadır⁴⁷. 2001'de başlayan Doha Kalkınma Turu'nun aradan geçen 7 yıldan uzun süreye rağmen hala tamamlanamamış olması, kriz döneminde dünya ticareti açısından oldukça karamsar bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Kasım 2008'de yapılan G-20 zirvesinde alınan karar gereği Aralık 2008'de toplanan Ticaret Müzakereleri Komitesi resmi toplantısında taraflar arasında yeterince ilerleme sağlanamamıştır. G-20 liderleri, Nisan 2008 toplantısında Doha Kalkınma Turu'nun

⁴⁷ DTM (2009)

tamamlanmasına yönelik iradelerini yeniden ortaya koymuş olsalar da sonuç alınabileceği şüphelidir.

Korumacılığın yeniden ortaya çıkmasına yol açabilecek ikinci önemli olgu ise ulusal boyutta ABD’de ve diğer birçok ülkede 1990’lardan günümüze devam eden küreselleşme sürecinde gelir dağılımında büyük bir bozulmanın gerçekleşmiş olmasıdır. Gelir dağılımındaki bozulma küreselleşme sürdükçe ciddi boyutta sosyal tepkilere yol açmamıştır. Sonuçta, pasta büyüdükçe, orta ve düşük gelirli ailelerin bu pastadan aldığı pay zengin ailelerin aldığı paya göre azalmış olmakla beraber, gelirleri zaman içinde yavaş da olsa arttığı için düşük ve orta gelirli ailelerin küreselleşmeye olan tepkileri sınırlı kalmıştır. Ancak, küresel çapta ekonomik bunalım tehlikesinin büyüdüğü günümüzde bu tepkilerin hızla artması ve sosyal patlamalara yol açması kaçınılmaz gözükmektedir.

Korumacılığa yol açabilecek bir diğer gelişme de küresel krizin daha da derinleşerek beklenenden uzun sürmesi olacaktır. Daha önce korumacılığın gündeme gelmediği İspanya’da işsizlik oranının %17,4 ile rekor düzeye ulaşmasının ardından korumacılık çağrılarının duyulmaya başlanması buna bir örnektir. Krizden ciddi oranda etkilenmiş olmasına rağmen şu ana kadar Türkiye’de dikkate değer korumacı bir eğilim ortaya çıkmamıştır. Buna rağmen, korumacılık konusuna popülist bir bakış açısıyla yaklaşmanın sakıncalarını vurgulamak gerekmektedir. Bireylerin yerli malı kullanmak konusunda alacakları kararlar oldukça doğal iken, siyasi ve ekonomik liderlerden bu yönde gelecek çağrılar uluslararası alanda kabul görmeyeceği bilinmelidir. İçinde bulunduğumuz küresel bunalım tehdidi karşısında yapılması gereken, artan korumacılık çağrılarına karşı içgüdüsel tepkiler vermenin ötesinde korumacılığın bugünkü sorunların çözümü olmadığını kamuoyuna anlatabilmektedir.

Özet olarak, 1929 krizini yaygınlaştırarak bunalıma dönüştüren unsurların bugün büyük ölçüde geçersiz olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar arasında banka iflasları, ABD’deki finans krizinin uluslararası bir nitelik kazanmasındaki rolünün ardından engelleniyor. 1929 Bunalımını yaygınlaştıran uluslararası unsurlardan altın standardına dayalı sabit kur sisteminin ise günümüzde yerini büyük ölçüde dalgalı kur sistemine bırakmış olması ve G20 üyelerinin korumacılık içerecek önlemlere karşı taviz vermeyeceklerini güçlü bir şekilde açıklamış olmaları, küresel krizin 1929 benzeri bir bunalıma dönüşmeyeceğine dair umut veriyor.

1929 krizini tetikleyen uluslararası unsurlar arasında yer alan çatışmacı politik ortam gibi olumsuz koşullar da bugün geçerli değil. Bunun bir yansımasını son G20 toplantısında alınan kararlarda görüyoruz. Bunlar arasında özellikle para ve maliye politikalarını işbirliği içinde uygulama kararı,

hem uluslararası ticareti daha da daraltacak korumacılığın ortaya çıkmasına engel olarak, hem de kendi başına, krizin uzun yıllar sürmesinin önüne geçecektir.

1929 krizini tetikleyen uluslararası unsurlar arasında yer alan küresel mali sistemdeki koordinasyon eksikliğinin bugün de bir ölçüde geçerli olduğunu görüyoruz. G20 toplantısında, dünya çapında mali sektör denetleme ve düzenleme pratiklerinin yeniden tanımlanması yönünde somut adımlar atılması sorunun farkında olduğunu gösteriyor. Ancak, kapitalizmin 1920'lerdeki gibi bir yapısal dönüşüm içinde olma riski küresel krizin uzun sürmesine, dolayısıyla korumacılık çağrılarının yeniden duyulmasına neden olabilir. Büyük Bunalımın nedenleri ışığında küresel krize baktığımızda değerlendirmemiz gereken son unsur 1929 krizini tetikleyen ABD reel sektöründeki dengesizliklerin bugün yerini ABD'nin merkezi bütçesi ve dış ticaretindeki dengesizliğe bırakmış olmasıdır. Krize karşı alınan genişlemeci para ve maliye politikaları ile daha da artması beklenen ABD kamu borcu, orta vadede küresel ekonomik büyümeyi olumsuz etkileme, dolayısıyla korumacılık çağrılarına yol açma potansiyeli taşıyor.

Sonuç olarak, 1929 krizini yaygınlaştırarak bunalıma dönüştüren unsurların bugün büyük ölçüde geçersiz olması yanında, kısa vadede mali piyasaları baskı altında tutan ABD ve AB bankacılık sektörlerinden kaynaklanan belirsizliğin gerek ABD'nin sorunlu kâğıtları temizleme kararı gerekse 2 Nisan'da Londra'da yapılan son G-20 toplantısında alınan kararlarla ortadan kalkacağını umabiliriz. Bu toplantıda, dünya çapında mali sektör denetleme ve düzenleme pratiklerinin yeniden tanımlanması ve kamu harcamalarının imkânlar ölçüsünde ve işbirliği içinde artırılması gibi konularda somut adımlar atıldı. Bunların yanında, G-20 üyelerinin doğrudan ya da dolaylı olarak korumacılık içerecek önlemlere karşı taviz vermeyeceklerini güçlü bir şekilde açıklamaları, küresel krizin 1929 benzeri bir bunalıma dönüşmeyeceği yolunda umut vermiştir. Yatırım ve ticaretin önüne yeni engeller çıkarılmasına karşı çıkan bir yaklaşımın yer aldığı sonuç bildirgesinde, korumacılık yönünde adımlar atıldığı gözlemlendiği takdirde, Dünya Ticaret Örgütü'nün ve diğer uluslararası organizasyonların bu durumu incelemesi çağrısında bulunulması da korumacılık karşıtı yaklaşımların hayata geçirileceğini ortaya koymuştur. Böylece belirsizliğin azalacağı bir ortamda, korumacılık gibi kolaycı söylemlerin terk edileceği ve bugüne kadar alınmış bu tür önlemlerin zaten kriz nedeniyle azalan uluslararası ticareti daha da daraltıp krizin uzun yıllar sürmesine yol açmayacağı, kısaca tarihin tekerrür etmeyeceği beklenebilir.

Kaynakça

- Applebaum, A., 2009, "Protectionism Anew", www.washingtonpost.com
- Auboin, M., 2009, "Restoring Trade Finance: What the G-20 Can Do?", CEPR, www.cepr.org
- Bairoch, P., 2002, "Free Trade and European Economic Development in the 19th Century", *European Economic Review*, V.3, S.211-245
- BDDK, 2008, "ABD Mortgage Krizi", www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/Raporlar/Raporlar.aspx
- Blattman, C., M. A. Clemens ve J. G. Williamson, 2003, "Who Protected and Why? Tariffs the World Around 1870-1938", Harvard Institute of Economic Research Discussion Paper Number 2010
- Bordo, Goldin ve White, 1998, "The Defining Moment: The Great Depression and the American Economy in the Twentieth Century", The University of Chicago Press, Chicago
- Büyüktaşkın, Ş., 1983, "Uluslararası Ticarete GATT Düzeni", Gazi Üniversitesi, Ankara
- Capie, F., 1994, "Tariffs and Growth: Some Illustrations from the World Economy, 1850-1940", Manchester University Press, Manchester
- Crucini, M. J., 1994, "Sources of Variation in Real Tarif Rates: The United States, 1900-1940", *The American Economic Review* V.84, S.732-743
- DTM, 2009, "Dünya Ticaret Örgütü Doha Müzakerelerinde Son Durum", Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/CokTaraflıAnlasmaDb/yeninotson1.doc
- Economist, 2008, "The battle of Smoot-Hawley", www.economist.com/finance/displaystory.cfm?story_id=12798595
- Eichengreen, B., 1988, "Did International Economic Forces Cause the Great Depression", *Contemporary Policy Issues*, V6, April 1988
- Eichengreen, B. and D. Irwin, 2009, "The protectionist temptation: Lessons from the Great Depression for today", www.voxeu.org
- Frieden, J., 2006, "Will Global Capitalism Fall Again", Bruegel Essay and Lecture Series.
- Hufbauer, G.C. ve J. J.Schott, 2009, "Buy American: Bad for Jobs, Worse for Reputation" Peterson Institute Policy Brief No. PB09-2.
- IMF, 2009, "World Economic Outlook April 2009: Crisis and Recovery", International Monetary Fund, Washington, DC

- Irwin, D. A., 1996, "Against the Tide: An Intellectual History of Free Trade", Princeton University Press, New Jersey
- Irwin, D. A., 1999, "Historical Perspectives on U.S. Trade Policy" NBER Reporter, Winter 1998/9, www.nber.org/reporter/winter99/irwin.html
- Irwin, D. A., 2007, "Trade Restrictiveness and Deadweight Losses from U.S. Tariffs, 1859-1961", NBER Working Paper 13450
- Karsan, S., 2009, "Protectionism In Recessions", barelkarsan.com/2009/02/protectionism-in-recessions.html
- Kindleberger, C. P., "The World in Depression 1929-1939", University of California Press, California
- McElvaine, R. S., 1993, "The Great Depression: America, 1929-1941", Random House, Inc., Times Boks, New York
- Newfarmer R. ve E. Gamberoni, 2009, "Trade Protection: Incipient but Worrisome Trends", WB International Trade Department, www.worldbank.org/trade
- OECD, 2009, "International Trade" <http://stats.oecd.org>
- O'Rourke, K. H., 1997, "Tariffs and growth in the Late Nineteenth Century", CEPR Discussion Paper Series No.1700
- Rampell, C., 2009, "Another Stimulus Idea: End Protectionism", economix.blogs.nytimes.com/2009/01/04/another-stimulus-idea-end-protectionism
- Temin, P., 1990, "Lessons from the Great Depression", The MIT Press, Massachusetts
- Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs, 2009, "Protectionism in the Interwar Period", www.state.gov/r/pa/ho/time/id/17606.htm
- WTO, 2009, "World merchandise exports and imports by region and selected economy", www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2008_e/its08_world_trade_dev_e.htm
- WTO Secretariat, 2009, "Quarterly world export developments since 2005", http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/Statis_e.htm
- Yi, K.M., 2009, "The Collapse of global Trade: The Role of Vertical Specialization", CEPR, www.cepr.org